

УДК 821.512.142-1
ББК 84 (2Р-Балк)
О 564

Ольмезов М. М.

О 564 Песочные часы: Стихотворения, поэма. – Нальчик: Эльбрус, 2009. – 280 с.

ISBN 978-5-7680-2236-5

В книгу известного балкарского поэта и драматурга, лауреата Государственной премии КБР Мураддина Ольмезова вошли стихотворения, написанные им в разные годы, а также поэма «Балкарская», посвященная геноциду балкарского народа. Отличительной чертой произведений М. Ольмезова в последние годы стало их глубокое философское содержание, лиризм и образность. Издание приурочено к 60-летию автора.

УДК 821.512.142-1
ББК 84(2Р-Балк)

ISBN 978-5-7680-2236-5

© Ольмезов М. М., 2009
© «Эльбрус» китап басма, 2009

*

*Поэзияны
тенгизине кёпле
киредиле.
Алай,
Кязим айтханлай,
жаланда
жюреклерин квайыкъ
этип киргенле
ётерикдиле ол
тенгизден.
Мени акъылыма кёре,
Мурадин бизни
аллай поэтлерибизден
бириди –
эртте закийлик
берилген азыч
назмучуларыбыздан
бири...*

Бабыланы Ибрахим,
КыМАССР-ни Кызарал суугъасыны лауреanty.

Нальчик, 1990 ж.

МИНГИ ТАУ

Кёк чууакъды. Жел урады.
Ол кётормейди букъу.
Минги тау кьалкъып турады,
хорлагъанды да жукъу.

Уяныр ол, танг атар да,
керилир Кавказ батыр.
Биягъы ол, кьарт ашамча,
манга нарт таурух айтыр.

1964

◆ ◆ ◆

Юркюп-юркюп кетдиле
акъ жалкъалы боранла.
Кишиучукъла этдиле
къаракъайынла, талла.

Кёзлеринги кьаматады
кёк, сууукъ кезлеу кибик.
Кюннге тынгылап жатады
халжар аллында ийнек.

Жаннет чыпчыкъчыкъ жырлайды,
салады жангы уя.
Кёкде булутчукъ отлайды,
кюнден толуду дуня.

1965

Минги тау – Малкъарымы
ѐхтемлиги, жюрек кючю.
Мен аямам жанымы
ташы да ачымаз ючюн!

1965

КЪЫЗГЕННГЕ ЭНИП БАРАМА

Ёлмеланы Хмысагъа

Ууала, сына келеди
курмуну шорха сууу.
Къая къызы уа кюледи
манга, къоркъурукъ сунуп.

Бутакълагъа илине да,
кесин ташлагъа ура,
ол бир муштухул келеди,
юсю-башы тозурап.

Къызгеннге энип барама
эшекчикни ызындан.
Суу, чырмашып, жыгъылады,
эшмелери узундан.

Барады, ёрге тура да,
аягъы тайып кете...
Аязчыкъ учуп барады,
акъ булутчугъун кюте.

1966

Ёле эди кюз акъырын,
алтын къанатларын жайып,
эрттен сайын тауну, къырны
къоя эди къырау къагъыш.

Зурнукла да жыйын-жыйын
оза эдиле къыблагъа,
булутла да къалын-къалын
къона эдиле къырлагъа.

Къыш ашыгъып келе эди,
жегип чыммакъ атларын.
Кюз акъырын ёле эди,
жайып алтын къанатларын.

09.11.66

Чыпчыкъчыкъла дауур эте,
эгиз къызчыкъла кибики;
булутланы ауур эте,
кюн да къыздырады бек.

Жауун жуугъан кибики, чууакъ
кёк къамата кёзонгю.
Чыммакъ чакъгъан балли бутакъ
агъара терезенге.

Сюйгенинги кёзчюклери –
мукъуладис тартханлай.
Гюлден жарыкъ сёзчюклери –
булбул ийнар айтханлай.

Булбулчукъну жырчыгъына
тынгылайма, къууанып...
Кёкден ариу хурчугъума
жулдуз алдым, узалып.

Хан къызыны чарыкъчыгъы
кибики, жылтырайды ай.
Ашыкъмайды жарыкъчыгъым,
сюелеме жангызлай.

03.04.67

Жулдуз бюртюкле чачып,
кюн юйюне кетди.
Жылтырай кюмюш чачы,
ай ышарды кёкде.

Кече, къара къанатлы
киби, келип къонду.
Акъ булутчукну татлы
жукъламагъа кьойду.

Сора мылы жаягъын
тау жериме садды,
гелеу сыртха таянып,
къалкъыды да къалды.

09.11.67

ТУРУКЪ

Бийикдеме, къол жетмезча,
къарт келип, отун этмезча.
Кюнлерим былай этмезча,
таш окъу келип тиймезми?

Чыпчыкчыкъ арып къонганды,
къалкъыгъанды булутчук да.
Кюз сайын бетим онганды,
жибите жауун да, чыкъ да.

Энди мен турукъ болгъанма,
къаягъа аума атмазча;
аязда шыбырдамазча,
энди мен къуруп къалгъанма.

Кюз арты къалкъыуумда уа
сабийлигиме кёргенме.
Къыш юшор къоркъууумда уа
акъ къардан мен тон кийгенме.

Энди мен турукъ болгъанма,
кёк жазны, кюзню кёрмезча;
сур боранладан безмезча,
энди мен къуруп къалгъанма.

Бийикдеме, къол жетмезча,
къарт келип, отун этмезча.
Емюрюм былай этмезча,
жел, тюртюп, таудан атмазмы?

1969

САБИЙЛИГИМИ ЖЫРЫ

Жылы жауун, бучахакдан
куйган кирик, ингирде
сакъ жауа эди, чакыган
баллиени жибите.

Мен а – гитче сабийчик,
жаууну жауганына
кырай эдим. Тар юйчюк
алай бек акыганына

анабыз, шургу эте,
юй тюбюне эскирген
адырла сала эди,
себен болур дегенден.

Андан бери ненча жай
жангыртханды жерими.
Жылы жауун, энгта жау, –
жыры сабийлигими.

1970

Къар элейди булут, къар элейди,
жабагы чагылганча кекде.
Къасмакыны, тюртюню да белейди,
къалакылы кыайкыны да келде.

Къар элейди булут, къар элейди.
Аязчык уятады талны.
Тай чана ызындан жёбелейди,
къар кёзюн къаматады аны.

Къар элейди булут, къар элейди,
ананы огъурлу къоллары,
къагъанакъ сабийнича, белейди
журтуму ол жигит жолларын.

Къар элейди булут, къар элейди.
Ожакъ, къартча, тартады юлле.
Ол ташны, гебенни да белейди
акъ айыу териге бююнлю.

Къар элейди булут, къар элейди.
Къарт жекгенди къара эшегин.
Тауланы жукъугъамы белейди,
тебете шо желле бешигин?

Къар элейди булут, къар элейди,
таш, агъач да рахат тынчая.
Дуниягъа ол тынчлыкъмы тилейди?..
Намазгъа уюгъанды къая.

1970

◆ ◆ ◆

Кёл башы зыккыл туман –
кюзю мудах сагъышы.
Кенгжаурун журтума
къонду эргенлик къушу.

Сюрюочю да малланы
чыгъаргъанды отларгъа.
Суу жагъада талланы
не жарыкъды отлары!

1971

АЛТЫ КЮЙ

I

Мен тарда атымы чапдырып,
кѳууулуп келгенлей ингирде,
жоргѳам, жол ташланы чакѳдыра
барѳаныча, суугѳа секирди.

Энди мен, атымы ойната,
кѳоз бѳркле алалмам тойлада.

II

Ой, сѳйген кызымы зарланып,
мени дерт кѳамасы жаныды.
Тауланы, ташланы сарнатып,
кѳылкѳыяр ѳчюрдю жанымы.

Терс кѳзден кѳарады кѳадарым,
дуниядан ажымлы кѳорадым.

III

Сюрюп чыкѳдым мен бир кийикни
бир чынгыл, кѳадама кѳаягѳа,
ажалым а атды бийикден,
кѳз байлай шо ахшам кѳарангы.

Булутла кѳалкѳыгѳан кѳаяда
Апсаты не ачы кѳарѳады.

IV

Нечик кѳыйынлыды, нечик,
жашлайын жашауун тауусхан.
Тауда кѳар юзюлдю да кече,
тар толду таш, агѳач тауушдан.

Узаялмадым мен алайдан –
жер башы тѳюбуне айланды.

V

Атыма жер салып ингирде,
жайлыкѳгѳа ашыгѳып атландым.
Жел, жауун жетди тар ичинде,
кѳк жашнап, элия атылды.

Жауун энтта жауар таулада,
алай мен табылмам саулада.

VI

Бизге кюн жарыгѳын кыызгѳанып,
душманла чапдыла жашырын.
Байлауум, байракѳлай кѳызарып,
кѳбюсюн ашырдым жашаудан.

Топ ауур атылды кѳатымда...
Белгисизди жатхан кѳабырым.

19.03.72

Ай жалан терекни аууна
чырмапды да, кьолдан ычхыннган
мияла табакълай ууалды...

Тёбенниг тас этген тынчлыгын
излерге жайылды биягы,
дау айта кьадаусуз кьабакыгъа,
эс табар ючюннге арбазгъа
кьоннган кьоз чапыракъ жыйыннга...

Кёмюрбет булутну бухчагы
ычхынды да, жерни юсюне
кечени дум кьара чайыры
тёюлдо, жол кьармарча кеси...

Сен сиймейсе энди мени.
Сен сиймейсе энди.
Сен сиймейсе.
Сен...

14.12.72

ЮЧ ТЕРЕК

I

Танг жарыгы сютлей төюлген
аулакыгъа танг бла келдим тенг.
Суу жагъада назик терекде
сабий заманымы кёрдом мен.

Ол аязда кесин жубата
тура эди жашил жагъада.

II

Кюн ариу жайылгъан таулада
бир агъач талагъа келдим мен.
Деу наратха кьарап туурадан,
кеси жашлыгымы кёрдом мен.

Боранла, ырхыла талагъан
нарат бек турады талада.

III

Жарытды жай ингир тейриси
таулары ол бийик кьарларын.
Кьуу бутаклы эмен терекде
кёрдом манга келлик кьартлыккыны.

Ол жардан кетеди дегенлей
турама, кьатылса төбенниги.

16.12.72

ЭЛГЕННГЕН АЯЗ

Салкын батышны ол теири жарыгы
таула башында актырын ёчюлдю.
Алай дуняда бир ауур жаралы,
уруш аулагын эсгерип, кючюндю.

Кюнден да, гюлден да толу талада,
жанкюзча, чагъады сабий ауазы.
Алай бир чёрчек жашчыккыны дуняда
кьяны кызартды элгеннген аязны.

Къайын чашыракъ агъызгъан ингирде
биз кыз къачырдыкъ, жюрюген адетде.
Алай бир жарлы анагъа уа жерде,
къуугъун келип, кёз жашы таш эритди.

Жатады жашчыкъ, жомагъы айтылып.
Жатсын. Нек жарсыйма аны ючюн мен?
Юйле – ёртенде, топ ауур атылып.
Да не? Мен тюйюл ол оту ёчюлген...

Угъай! Мен жарсыйма хар окъ жарагъа,
кеси жарамдан къан тамгъанча чыкъгъа.
Жарсыйма кюню тутулгъан анагъа,
сейир оюну юзюлген жашчыкъгъа.

Жарсыйма, себеп болмазын ангылап,
дууа болмазын ангылап назмуму.
Жарыйды. Турама тангнга тынгылап.
Анам уюгъанды эрттен намазгъа.

23.01.73

Жауады жаз башы жабалакъ,
акъ булут жабагъы артханча,
ай тегейи жуддуз ун тартханча,
жауады жаз башы жабалакъ.
Ашпам айтыгучу сейир жомакъ
сабийлик дунямдан къайтханча,
жауады жаз башы жабалакъ,
акъ булут жабагъы артханча.

1973

Бугъача ёкюре, ауур
будут Гюржюге ётдю.
Кёкню биринчи жауун,
жуууп, кём-кёк этди.

Тейри кылыч хауада –
тюз анкъа кыушну кеси.
Кюн тийди. Ол, тауада
бишген гыржынча, – исси.

1973, август

Кыыш артады тауда жабагъы.
Дызчыгъ'а, журчукъча, юркеди.
Тал къарайды узакъ кыыблагъа,
жанкъозчукъ да, шауданча, бёркеди.

Жаз келгенди бизге биягъы.
Жашнарыкъды дуня,
чагъарыкъды...

Ай кьоннганды чыпчыкъ уягъа,
ол жулдуз балала чыгъарлыкъды.

02.12.73

ЁТМЕКНИ БАГЪАСЫ

I

Бармыды ётмекни багъасы?
«Апасымы, – дединг, – апасы?!»
Айтчы бир, ёксюню анасы,
не эди ётмекни багъасы, –

душман огуу жигит эринги
ахшы умутларын юзгенде?
Журтунга – Беш да Тау Элинге –
термиле жашарга тюшгенде?

Сау кюнню суу тиймей тилине,
баланг ач къарангы жатханда?
Бел бауунгу, алтын тюйменги
бир туурам ётмекге сатханда?

Аллахдан болушлукъ тилегинг
себеп болмай, ауруу тапханда?
Адыргы арпангы тирменде,
уууч берип, алай тартханда?

Ол къара чачагълы ботанглай,
тангларын къаралып атханда?
Кёлон алып ючюн балангы,
отха къуру къазан асханда?..

Бармыды ётмекни багъасы?

II

Бармыды ётмекни багъасы?
«Апасымы, жангыз апасы?!»
Да бир сорчу чалбаш хоншумдан:
«Неди, – деп, – ётмекни багъасы?»

Аны кёз аллында ётерле
журтуну оюлган эллери,
гържынны шо уппа этерге
окуна термилген кюнлери.

Ёсгерир бирде окъ жыкыгъанын,
эс жыйгъанын душман тузакъда.
Къалауур итлеге бакыгъанын,
жесирле кырыла тургъанда.

Ёсгерир, кёз жашын жашыра,
ол кюйсюз ишлерин къанлыны.
О, тили тутулган жашчыкыны
«Гържин!» – деп кычыргъан къоллары!

Ёсгерир къачханын да бирде,
эсгерир сибирлик болгъанын да.
Биреу ётмек гирах бергенде,
кёлю толуп, жилип къалгъанын да.

Бармыды ётмекни багъасы?

1973

БИРИНЧИ СЮЙМЕКЛИК

О, кюнлю да, гюллю да кюнле,
сиз кьайдасыз, кьайдасыз, кьайда?
Биринчи суймекликча, гюлле
акь чакьгъандыла энтта жайда.

Акь чакьгъандыла, сен кийиучю
жыйрыкьлай, биринчи суймеклик.
Кёзюнгден, сёзюнгден тийиучю
жарыкьлай, биринчи суймеклик.

Эсингдемиди, дум эшмелим,
мен санга окьугъан назмула?
Алада – кюн бетли эринле,
жур кёзле, булбулла, назыла;

алада – кечени жукьусуз
ашыртхан кьууанчла, жарсыула;
«Сен эннгенсе жерге жулдуздан!» –
деп, алай кьууанган жазыула.

Суу кетип, ташлары кьалгъанлай,
сен кетдинг... Кёлюмде – жомагъын!
Толкунла сюрген жел кьайыкьлай,
кьыдыра жашауну жолларын,

кёп кьызны отунда кюйдюм мен,
да алай а туююлме шекли, –
хар кьызда да сени суйдюм мен,
сени, биринчи суймеклик!

О, кюнлю да, гюллю да кюнле,
сиз кьайдасыз, кьайдасыз, кьайда?
Биринчи суймекликча, гюлле
акь чакьгъандыла энтта жайда!

1974, август

◆ ◆ ◆

Къоз терекге къонуп,
бююнлю
тамагъын жыртады къаргъа:
«Къар!
Къар-р!
Къар-р-р!»

Къар.

24.04.76

◆ ◆ ◆

Алтын айны жартысы
сынны туюңдо да кёкден,
кёлге жайылды, эрип...

31.07.76

◆ ◆ ◆

Чууакъ кече. Къымыжа
ай, бийче къызлай,
кёл сууунда жуууна...

31.07.76

Кириши туман...
Толмагъан умутларымы
от жагъасында,
жюзжыллыкъ къартлай,
олтурады ауур сагъышым,
эсгериле отун ышыра.

1976, октябрь

Бююн къоншуму,
эл багъасы къартны,
жерге,
урлукънуча,
басдырдыкъ...

03.05.79

Жабышмакъ таягъы
жол къармай,
барады сокъур,
кёз жарыгъы ёчюлоп,
жол къармай,
барады сокъур.

Сабийчикнича,
къолундан тутуп,
къарангы тереклени,
къарангы адамланы,
къарангы юйлени,
къарангы тауушланы
ичлери бла
алып барады таякъ
сокъурну къарангы ауанасын,
алып барады таякъ,
туудукъчугъунча,
къолундан тутуп,
бу чексиз,
къыйырсыз
к е ч е д е н,
аталмай къалгъан
т а н г ы н а.

02.04.79

Жаш кызчыкъ
быстыр жууа
тургъан кирик черекде,
тал алтын ауанасын
чайгайды
суу жагъада...

Кюз...

Эртген...

Таула...

28.09.79

САНГЫРАУ ОЮН

Тереклеге жаугъан чыпчыкъла
аны шошлугъун бузалмай,
гёбелекте этген кыуанчы
тилденден бир сёзчюк да юзалмай,
ойнайды кыракёз кызчыкъ,
ойнайды бурмачач кызчыкъ
тереклени ауаналары
солуп жатхан арбазда.

...О, аны биринчи кере,
кюзгюде субайсан кызны,
кюзгюде жилигъан кызны
кёзлеринде букъдуруп,
жюрексинирик кёллары.

31.09.79

ХАТЫНЬ

1943 жылы март айында гитлерчиле Хатынь деген белорус элли адамларын халжарға жыйып, төгерегин бегишип, от салгандыла. 149 адамдан сау жаланда бир къарт къалганды.

Бусағатда Хатында мемориал комплекс барды. Қара бетондан ишленген ожақк быргыла – қойген элли кёрюмдосу. Хар ожақк быргыда бирер қонгуроу. Мудах макамла соққан қонгуроула. Мемориал комплексни ортасында, қолларына қойген туудукчугуун алып, къартны таш сураты сөөледі.

Хатынь! Ойнай турған жашқыланы
кёрюп, тохтайма мен бир арада.
Кече уа тышюму кёк чарсындан,
чыбык атын қыстау қызындырып,
сабийлигим келеди аллыма.

Хатынь!
Сени сабийлеринг а – кюл, кёмюр.

Муркку эте турған къартны кёрсем,
қарап тохтайма мен бир арада.
Кече уа тышюме киреди ол,
мени келлик ақк къартлығым болуп,
сакълап турған сакъ къартлығым болуп.

Хатынь!

Сени уа – къартларынг – кесеу башла.

Хатынь!

Жалған бутун суйрей барған
чал солдатны кёрсем а орамда,
41-чи жыл қатланыр деген
акъыл титиретеди жанымы
(да аз тыюлдию от тилей келген
алықға Уруш тышырындан!),

кече уа шош киреди тышюме
сени, бушуу кесича, эсертменг,
мени келлик ақк къартлығым болуп,
қолларында – ёлген сабийлигим.

Хатынь! Ожақларынг – кюлсуз женгле –
тилек этген, дууа тутхан женгле!

Хатынь! Уралла қонгуроуларынг,
жиляй туралла қонгуроуларынг:
«Хатынь – тырман.

Хатынь – ачыу.

Хатынь – жерни ынычхауу».

1979

Жауады кьар...

Жашчыкь,
юсю-башы да кьар болуп,
кьууанч этди:
– Шекерча, акьды кьар!

Жолгъа чыгъа:
– Слюгеними кьолу
кибик, жарыкьды,
жумушакьды кьар! –
деди улан.

– Чачымча, чалды кьар, –
деп ахтынды,
юйден чыкьды да кьарт.

Жауады кьар...

06.01.80

ИНГИР ТЕРЕЗЕЛЕ

Тау артына батады кюн, арып.
Кече кесин узакъ жолгъа кьурайды.
Терезеле башлайдыла жарып:
кьайсы – мудах, кьайсы – жарыкъ кьарайды.

Мудах терезеле: ауур кьарам,
чурум, тырман, жюрек жаргъан шошлукъ да.
Мудах терезеле: жангыз адам,
кюйген умут, озуп баргъан жашлыкъ да.

Жарыкъ терезеле: эки ауаз,
жай арбазгъа бир ауана тнеди.
Жарыкъ терезеле: той. Къыз – аяз.
Жаш – жел, ёрген! Жарсыу бушуу да неди!

Мутхуз терезеле: аман акьыл,
кьара ниет, хыйла да, жан кьытлыкъ да.
Мутхуз терезеле: мухар алтын,
кёзбау кюмош, харам ахча, жутлукъ да...

Тау артына батады ай, арып.
Да аз-аздан кече да шош кьорайды.
Терезеле башлайдыла жарып:
кьайсы – мутхуз, кьайсы – кюле кьарайды.

02.03.80

Кюн жетмейди, кече да
ишлейме тохтаусуз.
Жюрек аны кечеди,
жюрек – анга даусуз.

Темир алай тюеди
уста гюрбежиде,
кёмюр жарыкъ кюеди
готон туугъан жерде.

Дебетча, таш жарама,
туйюл эсем да нарт.
Жазама мен, жазама,
мурдор салгъанча къарт.

Хар ким ишин этеди:
уста эсе уа, ол
мурагына жетеди –
фахму табады жол.

Тынчлыкъ бла жарашмай,
отдан келек кийип,
жазама мен, жазама,
къую къазгъан кибики.

Кюн жетмейди, кече да
ишлейме тохтаусуз.
Жюрек аны кечеди,
жюрек – анга даусуз.

19.02.80

Жар эринде ёседи тал терек,
бери къарап суусап тамырлары.
Башы – къая, туюбу уа – жол, черек.
Желле, жырта ачы тамакъларын,
ээдиле аны бутакъларын.

Черек барады, жылтырай кюнде.
Букъу эте, кери кетеди жол.
Жашау бла ёлюм бирлигинде
къалай сабыр жашнайды ол терек,
къалай батыр жашайды ол терек.

27.07.81

ЖАШАУ БЛА ЁЛНОМ

– Мен кѹмма, кѹу тенгизме, кѹр!
Уюп толкѹнларым.
Адам кеси кѹазар да кѹр,
кеси кирир ары.

– Кѹюма мен, салкѹын кѹю.
Сууум кѹары берир.
Кѹлсѹзлюгюн сенде кѹоюп,
алда кѹююн кѹрѹю.

– Кѹара ачлыкѹма, дунияда
менден залим кѹайда!
Кѹуру кѹазан асар адам –
алай а не файда!

– Будаѹ башыма мен, будаѹ.
Бош базма женгерге.
Ол кѹалияр кѹазар, алай
урлукѹ атар жерге.

– Булут жырѹган кѹаяма мен,
юзерме да кѹарны,
терен кѹолѹга кѹуярма мен
жерде жаны барны!

– Кѹаран кѹалыр кибик дуня,
келирми кѹолунѹдан?
Иги кѹарачы, кѹуш уя
салѹанды кѹойнунѹда!

– Кѹабырма мен, адам улун
юзерме тукѹмун!
Айланырла желле, улуй,
сѹре аулакѹ кѹмун!

– Бешикме. Кѹальубаладан
бери жаный келдинѹ.
Алай а кѹуу обалада
жатхан – кесинѹ, кесинѹ!

20.08.81

КЕСИМЕ

Кюн кысыды да, хауа ауурдан,
аязда кьалтырамады чеп...
Тилленди да, тура кетип, кёк,
ол бутакъ жауунла жаудурду.

Таш талай ёмюрню ичинде
тутханын дуниягъа айтыргъа
тилленди да, аны ючюннге
ол кесин къаядан айырды...

Олтураса кесинг, айырып,
жылкыдан тай туталмагъан жашча.
Барды, барды сени айтырынг,
алай Кёкча тиллен неда Ташча.

01.12.81

◆ ◆ ◆

Ариуса...

Сени атынгы
жулдузгъа атадым.
Кюндюз да
ол батмай турду.

Аурууса...

Сени атынгы
мен ташха атадым.
Таш, тёмей,
эки жарылды.

11.02.82

КЪУДУРЕТ – ЖАНҒЫ

1

Бюгюн биринчи
къар жауа тауда.
Акъды къол ичи
къыз эшген аудан.

Сабийни таза
ниети анда.
Бир адам азап
чекмей дуняда.

Акъды бу къардан
бир ана сютю.
Бюгюн жашаргъа
мен бюгюн сойдюм.

2

Къар къалын тюшдю
танг аласында.
Къар – сыртда, тешде,
ат жалкъасында.

Тирменчича, къарт
акъды, къар кюрей.
Таш, агъач да – къар,
къар болуп гюйре.

Къар – босагъада,
юркюнде да – къар.
Къар – бусагъатда,
хар кюнде да – къар.

3

Къар жапды тауну
жар жараларын,
таркъайгъан сууну
таш жагъаларын.

Къар жапды жеркни
къымыжа этин,
арыгъан жерни
огъурлу бетин.

Къар жапды ожакъ
къурумун тангнга.
Кир, багуш да жокъ.
Къудурет – жангы.

4

Къар,
санга башхамыды
жер, суу, тау?
Терекге жаугъанча,
черекге жаугъанча,
жюрекке да жау.

Кепдю жюрекни
жарасы,
багушу да кепдю,
не этгин.

Жау, жүрек жарык
жырласын!
Жау, ачык кыарарча
бет бетте!

Кыар,
санга башхамыды?
Тилегим
бошхамыды?

5

Жаучу, жаучу, кыуанырча
ол мудах талчык.
Дунияны жангырт, жарсырча
кир, багуш, балчык.

Жаучу, келюме жетерча.
Сора, жаз кирип,
сансызлык, зарлык кетерча
биргенге эрип.

21.02.82

◆ ◆ ◆

Жазама. Уядан а
чыпчык бала тышдо.
Аны марап турганча,
жетип калды киштик.

Чорбат чыпчык учады,
ол – кычырык топчук.
Мен назмуму жыртама,
эталмаздан бир жүк.

27.02.82

◆ ◆ ◆

Сүйсенг, алай билесе
сёзню кючсюзлюгюн...

Сюеме да, андан
сёз табалмайма
санга, Малкъарым!

1982, апрель

ЫЗ

Кёкде жулдуз учса,
такыйкъагъа ызы къалады.
Аяз урса,
ызын кёребиз терекде.
Барады да черек,
ызы – тауда, тюзде.
Уюп тургъан суу – кёл.
Кёлню уа – жокъ ызы.

1982

СЮРГЮН КЮЙЮ

Шауланы Добайга

Аякъ тюпде гыржын бурхула.

– Бёрю болуп улумагъанбыз ансы –
биз кёрмеген, сынамагъан да не къалды?!
Кесим къабыш кьоймай,
эгешчигиме берсем эди ол бурхуну,
ёлмез эди ол, тейри, ёлмез эди...

Аякъ тюпден ууучуна жыйды
гыржын бурхуланы бла
жилямукъ тамычыланы
атамы эгечинден туугъан.

1982

◆ ◆ ◆

Бир ингирде сабийлигим,
чыбыкъ атчыгъына минип,
бата баргъан кюнню ызындан
къуууп кетди мадул ёзенде.

Жылла тузу чачымы агъартханлы,
бирде жайгъы кюнню аллына
чыгъып къарайма адыргы.

Сабийлигим а,
жашчыгъыма ушагъан сабийлигим,
кюнню, ол тас этген топчугъунча,
сюргенлей айланады кёкде.

1989, ноябрь

Батырбекланы Хамзатха

Зангырдата бийик жулдузланы,
таш юзюлюп тюшдю да черекге,
ансыз да жагъала кеби чекген
суу башлады талап, жонуп аны.

– Мен ташма! – дейди таш,
тюз ангылап.

– Мен суума! – дейди суу, –
турмазма тынгылап!

Заман барыр, ушап кеч атлыгъа.
Аныча, суу да барыуун тыймаз.
Гыйы ташха ол бой салып кыймаз,
зыгъыр этер сыйлы азатлыгъы!

Ташха махтау,
тёзюмлюгю ючюн.
Махтау суугъа да,
къаст этгенлиги ючюн!

1982

Иги, аман да буюрма,
бош къыйнама кечени.
Унутурма, унутурма,
бюгюнден башлап, сени.

Бошду ол: букъдур, букъдурма
ол уллу кёзлеринги.
Унутурма, унутурма –
бал кибик сёзлеринги.

Къолунгу ууа олтурма,
эририк тюйюлме мен.
Унутурма, унутурма –
суу сурат эсенг да сен.

Иги, аман да буюрма,
бош къыйнама кечени.
Унутурма, унутурма...
тамбладан башлап, сени.

1982

КЪЫЗЪАНЧ КЁСЕ

Тау таурух

Элтир алып, бир бёркчюге
къызгъанч кёсе келгенди.
– Бу элтирден манга бир бёрк
тиксенг эди, – дегенди.

– Айхай тигерме! – деп, бёркчю
элтирчигин алгъанды.
– Эки уа эталырма? –
деп тилерге къалгъанды.

– Охо, тигерме.
– Юч а?!
– Юч?
Тигерме төрт да, беш да!
– Алты!
– Болсун!
– Угъай, жети,
жети чыгъар, кюреш да!

Эрттен бла эрте туруп,
къызгъанч кёсе жетгенди.
– Хазырмадыла бёрклерим?! –
деп, гузаба этгенди.

– Айхай! – деп, ышара, бёркчю
кёзюн-сёзюн сюзгенди,

хайнух тенгли бёркчюклени
ол аллына тизгенди.

Чибжича къызарып бети:
– Элтирими бузгъанса! –
дегенди бёркчюге кёсе, –
ичип болуренг, ансы!

– Жети деген кесинг эдинг,
саначы бир: жетелле.

Сени башынг кибиб башха
озгъан окъу этелле!

1983

ТАШ ТИРМЕН

Бегийланы Абдуллаха

Ишлейди, ишлейди, ишлейди тирмен,
эзеди, ууады, элейди тирмен.
Ташла, элияча, ачы атыла,
гитче ташчыкыла жепиден кьутула.

Ишлейди жашау тирмени да кыыстау,
тартады сени да, мени да кыыстау.
Улуу жүрекле, от чагыш, жарыла,
жүрекчikle жепиден кьутула.

1984, март

◆ ◆ ◆

Бу кюз кече
ауурду, сагышымча.
Тамалла тамчыла,
темир тьюген
салта таууш этип.

1986, февраль

◆ ◆ ◆

Кюз арты.
Кирши туман.
Кьуру орам.
Жаланнгач терек.
Чыпчыкь уя – жүрек.
Чыпчыкыла кьайтырла –
Жан кирир терекге...

30.09.86

Къыйын эди бу жыл
экибизге,
хыйны болгъанына да
ийнанырча,
китап ачдырыргъа
барырча,
дууа жаздырыргъа
барырча,
къыйын эди бу жыл
экибизге.

Келе тургъан жыл
не берир бизге?
Арабызда къара сууукъ
сынармы?
Келе тургъан жыл
къууанчлы озармы,
къарыу берип
сويمеклигибизге?

Къыйын эди бу жыл
экибизге...

01.03.86

Алай суй, сую эсенг.

Къайсын

Суй, сую эсенг, алай –
суйгенинг жыргъа салырча,
таурухлада айтылырча,
Меджнун бла Лейлялай.
Суй, сую эсенг, алай.

Суй, сую эсенг, алай –
азат урушха баргъанча,
суй – Гошаях таш жаргъанча,
Къаншаубийине жилай.
Суй, сую эсенг, алай.

03.03.86

Ышаныуум, сен нексе душманым?
Бакъдым да къарыусуз гюлню – чакъды.
Калак итлей, сынсый, улуй жаным,
мен гюл сунган – шинжи болуп чыкъды.

Ийнаныуум, сен биринчи къанлым.
Уру къазгъан жангыз кере къазмаз.
Жилян да хан кызы болуп къалмаз.
Жашау жомакъ туююлдоу дей кълдым.

04.03.86

Ёледи сыймеклик арабызда.
Къжаулукъну жипсине батады.
Ол кълларын, сабийча, узатады:
тилейди болушлукъ экибизден –
сабырлыгъыбыздан, эсибизден.

Алай а – кълрамларыбыз буздан.
Ёледи сыймеклик арабызда.

Ёледи сыймеклик арабызда.
Менсиниуню ёртенинде жанады.
Экибизге алыкъа ийнанады...
Алай а бошду, бош – ышаныуу, –
къуюбузну жокъ тамычы сууу.

Кълрайбыз сен да, мен да сансызда.
Ёледи сыймеклик арабызда.

Ёледи сыймеклик арабызда.
Алтын къланатларын кенгнге жайгъанды.
Жиляй-жиляй, ол жанындан тойгъанды.
Бир адыргы ёледи, термиле...
О, сен тапданса, мен а – темирден!

Жашчыгъыбыз ойнайды арбазда.
Ёледи сыймеклик арабызда.

1986

Сен танг жұлдузундан эннгенча,
алай кьарай эдим, кез алмай.
Артыкь такыйкьсагъа тѣзалмай,
сақлай эдим, хыйны жетгенча.

Ахшам жұлдузундан эннгенча,
кьарайма энди. Жокь мадар а.
Зыккыл кьуртха кибик, кьадар а
кюледи, патчахны женгнгенча.

28.09.86

Болалмайма!
Кюнден-кюннге жашау,
тѣзюп болмазча,
кыйындан кыйынды.
Ол – ызымдан сюрген
бѣрю жыйынды,
ѣр жанымы алып тургъан
бир тау.

Неге жаныды ол
мени былай,
алтын кьашыкь бла
бал кьацдыргъанча?..

Тереземе тамгъанды
энтта ай!
Тереземе тамгъанды...
кьанча,
кьанча!

29.09.86

Мудах кюномде жарсыдым кыаягъа,
терен сагъышда сюелген кыаягъа.
Къая сѣлешди (себелей эди къар...):
– Жарсыма аны ючюн: ол да озар!

Бушуу кюномде жарсыдым черекге,
узакъ тенгизге ашыкъгъан черекге.
Черек сѣлешди (дѣнгюрдей эди тар...):
– Жарсыма аны ючюн: ол да озар!

Къыйын кюномде сѣлешеме санга.
Къара тынгылау – жууабынгды манга.
Кеси кесиме шыбырдайма арсар:
– Жарсыма аны ючюн: ол да озар.

29.09.86

ТЕЙРИ ТАУ

Ийнагъыбыз, жаныбыз –
бийик Минги тауубуз!
Патчахыбыз, ханыбыз –
бизни Мѣнгю тауубуз!

Бийигибиз, ёрюбюз –
бизни Тейри тауубуз!
Сыйлы, къутлу тѣрюбюз –
бизни Тѣре тауубуз!

Сенсе бизни атабыз,
биз – сени туудукъларынг!
Ас-аланды атыбыз,
биз – къая турукъларынг!

Сенсе бизни бетибиз,
эр намысыбыз да – сен!
Толу берекетибиз,
монг насыбыбыз да – сен!

Сенсе ата кюйюбюз,
туугъан ташыбыз да – сен!
Ариу жашау кюйюбюз,
миллет башыбыз да – сен!

Сенсе жан байлыгъыбыз,
ѣхтемлигибиз да – сен!
Сенсе нарт байрагъыбыз,
ѣмюрлюгюбюз да – сен!

Эгизле! Эки да нарт! –
алан халкыны кѳууанчы!
Бирини аты – Малкѳар,
бирини уа – Кѳарачай!

Сен барда – халкынг да бар!
Тамырыбыз – теренде!
Жаша, Кѳарачай-Малкѳар,
Кѳап тауланы тѳрѳнде!

1986

ТУРНАЛА

(Кѳызны жыр)

Чапыракъ агъзады кѳайын кюлѳюмде.
Туманды, киршиди мени кѳлюмде.
Жаным сѳймезинми сѳйгенди? –
Эки кѳанаты да кѳийгенди.
Ах, не этгин, не, бу жюрек жарагъа?
Кимге барайым мен, жилий-тарыгъа?
Ачыйды жаным, сытылады,
толгъан ай кибик тутулады.

Ууакъ себелей келип, кюз жаууну
кѳаргъа бурулду, юшотѳю жанымы.
Жарыкъ кѳанатлыча, эртген да
мени кѳууандырмайды энди.
Ах, не этгин, не, бу жюрек жарсыугъа?
Ташныча, алтип аталмазса суугъа.
Мени кѳыйнагъан, алдагъан да –
жанымча кѳрген адамымды.

Армау жюрегимча, жилий-тарала,
учуп, узайыб а баргъан турнала,
жюрек сырымдан сорсагъыз а,
мени да ала барсагъыз а...
Ах, не этгин, не, бу жюрек кѳайгыгъа?
Кѳалгъанма ушاپ кюз арты кѳайыннга.
Аныча кюеме, жанама...
Тюнгѳлмейди, наным, жаным а.

1986

МАРИ

Б. Маринагъа

Гюлюм да – сен, Мари,
кюнюм да – сен, Мари.
Чакъгъан гюлюм,
жайгъы кюнюм,
тюнюм да – сен, Мари.

Жырым да – сен, Мари,
журум да – сен, Мари.
Жюрек жырым,
субай журум,
хурум да – сен, Мари.

Айым да – сен, Мари,
жайым да – сен, Мари.
Толгъан айым,
жашил жайым,
жаным да – сен, Мари.

Иги ойла, Мари,
жюрек байла, Мари.
Иги ойла,
жюрек байла,
мени сайла, Мари!

1986

Жарсыма, кюн тиер
мудах арбазынга.
Тартып, темир юзер,
билесе, базынган.

Хорлатма. Жарсыуунг
озар, жауун кибики.
Сени ичер сууунг
ачы эсе да бек.

Къыйналма сен бошха, –
жаз келмейин къалмаз.
Жашау бирде къошха
ушайды... Къайгъырмаз.

Атар санга да танг.
Къыйнама жанынгы.
Кечер да къарт атанг,
тууарса жангыдан!

01.10.86

◆ ◆ ◆

Жер!
Адам, жаратылгъанлы,
жалынчагъынг эди сени.
Энди сен тилейсе адамдан:
«Жойма, жойма!» – деп.

03.10.86

◆ ◆ ◆

Тенгим да алдады,
суйгеним да.
Ийнаныуум,
фактырачы да жокъ
сени узатыргъа.

04.10.86

— 71 —

◆ ◆ ◆

Суймеклигим,
тонар ючюн кьойдунгму жанымы?
Бир кез жашым кьалгъанды да, –
аны да ал!
Береме.

05.10.86

◆ ◆ ◆

Бар эсе жерде жиягъан,
ач сабийчик угъай, –
ол мен болайым! – деп
шыбырлайды
кюз арты жауун
тереземе.

07.10.86

◆ ◆ ◆

Ауурду бююн кез жашым,
ауурду...
тобукъландырырча.

05.01.87

— 72 —

◆ ◆ ◆

Ана тилим –
мени
Ата журтум.

10.11.93

◆ ◆ ◆

Тузакъ чыпчыкъ,
жюрексинип,
жиляйды чалдишде.

– Къалай ариу жырлайды
чыпчыгъым,
жаннет чыпчыкъчыгъым! –
деп къууанаса сен а.

14.05.87

– 73 –

ПИГМАЛИОН

Кёкден тюшген
къуйрукълу жулдуз
эки жарылып,
Ерюзмек андан чыкыгъанды.

Ташдан туугъанды Сосурукъ да:
Сатанай бийче чыгъаргъанды аны
состар ташны ичинден.

Пигмалион да,
башына не кюн келлигин билмей,
дуня ариуу Галатеяны
ташдан жоннганды,
акъ мермер ташдан.

Мен да,
салта, керки да алып,
мермер жаркъа жонама,
ичинден чыгъарыкъ хыйсапсыз ариу
мени да, Пигмалионнуча,
шашдырып къоярыгъын
биле да тургъанлай.

1987

– 74 –

КЕЧ СЮЙМЕКЛИК

Дж. А

Заман – тарпан. Къантарыгъа
онг жокъ. Тыярмыса желни!
Сен – аязда къалтырагъан
назик къайын кибик женгил.

Мени унутургъа керексе,
бийик учхан эркин турна.
Былай ангылаусуз сен нексе?
Мени унутургъа керексе,
керексе сен унутургъа.

Жарыкъды жулдузунг, жангы.
Ушайса сен жайгъы тангнга.
Мени уа, сел жана отум,
мудахды энди умутум.

Сени унутургъа керекме,
учуп баргъан тенгиз толкъун.
Былай ангылаусуз мен некме?
Сени унутургъа керекме...
Алай къалай унуталгъын?..

1988, август

◆ ◆ ◆

Кёзюбюз бар! –
Некбиз сокъур?!
Сёзюбюз бар! –
Некбиз тилсиз?!
Къаныбыз бар! –
Некбиз ётсюз?!
Жерибиз бар! –
Некбиз ёксюз?!

Некбиз сокъур?!
Некбиз тилсиз?!
Некбиз ётсюз?!
Некбиз ёксюз?!

Некбиз?!
Некбиз?!
Некбиз?!
Некбиз?!

1993, ноябрь

◆ ◆ ◆

Илячин балачыкылай,
шауданчыкь
кыагыады кыанат
уясында,
кыагыады кыанат,
учар заманы жетип.

01.02.97

◆ ◆ ◆

Жаз келгенди таулагъа...
Шауданчыкыны бир кыаты
урады жүрөкчиги.

11.02.97

— 77 —

◆ ◆ ◆

Суугъа бери жорюйсе...
Бу шаудан айтсын санга
Сюймеклигимден хапар.

11.02.97

◆ ◆ ◆

Къар суула – халычыкыла.
Тауну ол жүн кёлеги
седиреди да кетди.

29.03.97

◆ ◆ ◆

Бир, эки, юч, төрт...
Чёп-чёп санап башлады
жаз жауунчукь кыргышны.

12.05.97

— 78 —

АЗАТ НАЗМУ

Табакъсойланы Мухтаргъа

I

Минги тау, ёшон салып,
ёсдоргенди, сен а, халкъым...
Уялгъан этсенг а, халкъым,
жашаргъа, тюпде къалып!

Биз да адам болайыкъ,
сабийлигибиз ётгенди.
Тауладан айыпды энди. –
Биз да миллет болайыкъ!

Биз да миллет болайыкъ.
Толкъун къыйынлысы – бузду.
Жашау намысдан учузду, –
биз да миллет болайыкъ!

Биз да адам болайыкъ.
Тузакъда эрлик керекди.
Эрлик уясы – жюрекди. –
Биз да адам болайыкъ!

Биз да миллет болайыкъ.
Къарыууз – къайда да тюпдю,
чирчик этмеген бюртюкдю. –
Биз да миллет болайыкъ!

Биз да адам болайыкъ.
Халкъ насыбы – узакъдады.
Тюзлюк энтга тузакъдады. –
Биз да адам болайыкъ!

Биз да миллет болайыкъ.
Ёз халкъын сатхан – налатды,
анасын атхан жалдатды. –
Биз да миллет болайыкъ!

Биз да адам болайыкъ.
Миллет болайыкъ – заманды!
Ийилгенибиз тамамды. –
Биз да адам болайыкъ!

Биз да миллет болайыкъ,
ёзге бий оноу этмезча,
Малкъарны тоноу этмезча, –
биз да миллет болайыкъ!

Биз да адам болайыкъ,
аманыбыз баш болмазча,
башыбызгъа таш болмазча! –
Биз да адам болайыкъ!

Биз да адам болайыкъ.
Сабийледен уялсагъа,
уялсагъа, уялсагъа!.. –
Биз да миллет болайыкъ!

II

Осалыбызны табып,
къуллукъчукъ кибиъ берелле,
ала уа бизге юрелле,
ачытадыла къабып.

Халкыым, кѐп азап чекдинг.
Энди юйюнгде хорлатма!
Да адам тѐзер чекден
эртте ѓтгендиле – жатма!

Халкыым, бир билир эди:
ол арт акылынг къайдады?
Баям, ол узакъ айдады,
ансы бир келир эди!

Малкъарны сютю урсун
ол сыйсыз къумъанчыны да.
Сатхычлыкъ – аны чыныды.
Малкъарны сютю урсун!

Биз таулагъа ушайыкъ,
ол ѓхтем жашларына да!
Кир къондурмай жашайыкъ
чыммакъ-акъ башларына да!

Жокъду Кавказда бизден
осал. Энди къул кепдебиз.
Тѐбѐбиз бла кѐкдебиз,
кѐлюбюз а – жер бла тенг.

III

Биз да адам болайыкъ!
Биз да миллет болайыкъ!

1997

ЁРГЕ ТУР!

Малкъарым!
Малкъарым!!
Малкъарым!!!
Махтадым!
Махтадым!!.
Ахтындым:

Эллеринг – тозурап.
Сабийлеринг – абызырап.
Къартларынг – къарысуз.
Жашларынг – жараусуз!

Кенгжауурун Малкъарым,
сени кибики нарт уланнга
айып тюйюлмюдю тынгылап тургъан?!

Къушладан да бийик Малкъарым,
булутла башындан къарап тургъан алф Малкъарым,
басынчакълатма кесинги,
Ачезезни тюшюр эсинге.
Акъбарс туудутгъу Малкъарым,
къая ауазлы Малкъарым,
Ёрге тур! Ёрге тур!

Аякъ тюбю болуп, малтанып
къаласа да!
Ёрге тур!
Баш кѐтюр!

16.05.98

◆ ◆ ◆

Минги тауну
а м а н а т ы н
унутуп кьойгъанбыз да,
андан бери
сёлешмейди ол бизге.

1999

◆ ◆ ◆

Ариуса сен, къарап тоймазча.
Марал кёзлом, субайса сен.
Сюймеклигибизни жоймазча,
къадар бизге насып этсин.

Сени ышаргъанынг – къууанчды.
Бир асыулуса, бир асыл.
О Тейри, эшигинги ач да,
тилегими бир эт къабыл.

1999

КЕЧЕ ЖАЗЫЛГЪАН НАЗМУ

Башха кыызгъа этерме мен саугъа
къара къашларынгы, ала кёзлеринги да,
азат жүрегиме кишен салгъан,
кюн таякълача, киршиклеринги да.

Башха кыызгъа саугъа этерме мен
жаягъында гитче батыучукъну да,
кюнден жарыкъ эринлеринг этген
къызыл бишген балли татыучукъну да.

Башха кыызгъа саугъа этерме мен
сыбызгъыдан субай санларынги да.
Чегем учхурларыча¹ тегюлген
чачларынги, женгил къолларынги да.

Башха кыызгъа берип сыфатынги,
аны сенден да бек сюерме сора,
анга атап айтырма атынги:
«Айдан эннген нанымса», – дерме сора.

Жюрегинги къоярма кесинге.
Ол кермейди, эшитмейди архырда.
Сабийлиги да тюшмей эсине,
ийнар эталмай, кюй, жомакъ да, жыр да.

---

¹Учхур – учхан суу, бурунгу тилибиаде.

Ол от бла тепсеялмайды, угъай!
Кюйюп къалалмайды, гебенекчикча...
Булут тенгизинде уа чайкъалады ай,
толкъун алып баргъан юзгелечикча.

1999

ДУУА НАЗМУ

1

Басхан башы кыаялагъа,
Курму тюзге, Кыралагъа
жауады энтга жабалакъ,
Кыызген, Турна аузу да – акъ.

жауады ол, табиғъатны
экибизге да алғышыча,
Эски элде ныгъыш кыартны
таза, азат да сағғышыча.

Кырайбыз жаз башы кыаргъа.
Ол жангыртханды тийрени.
Шукур этеме кыадаргъа, –
манга кыызгъанмады сени.

2

Кыадарыбыз бир болгъанлы,
жашау эркелетди бизни да.
Бирде кыуру бурулгъаны
болду тирменибизни да.

Охо да! Ким абынмады,
бара жашау жолларында?
Зарлыкъ да аз алынмады
юшютюрге боранында.

Да жаш эдик. Алай а биз,
кыадарыбыз кыакъ-сокъ этсе да,
ол жар эрни бла элтсе да,
хорлатмадыкъ, болуп келсюз!

3

Жашау бизни ариу кёреди,
ариу кёрсюн – ариуса сен.
Кёкден жулдуз юзген төреди
суйгенине. Санга уа мен

шадан кибик ура тургъан
жулдузладан бирин сайлайма,
мен атынгы анга атайма –
кёкде турсун кёкде туугъан.

Жулдуз тюшсе уа – ёчюледи,
кёкде тамчы жарыкъ ёледи...
Кёкде турсун кёкде туугъан,
жюрек кибик жанып тургъан!

4

Бирде – наныкъ, бирде – мурса
жашау, кимге да багъалы.
Бушуу, черекча кыутурса –
билдим: тёзюмдю амалы...

Сени ышаргъанынг – насып,
жашчыгъымы кюлгенчиги да.
Сыннган илляууна жарсып,
мудах болуп келгенчиги да.

Мени суймеклигим санга
жылдан-жылгъа уллу, эсли.

Дуняя мюлюкю жетмез сауҕа,
ол – ёмюрдө болмаз эски.

5

Биз онбеш тау аудукъ, махтамай,
къалай ахшыды деп небиз да.
Бизни мёлеклерибиз да
инбашларыбыздадала, таймай.

Къара мёлек – сол жанымда,
онг жанымда – акъ мёлегим да.
Акъ мёлегим, сүймеклигим да
жарсыйдыла, мен жанынга

тийсем. Кесим да къыйналама,
жерге кирлик болуп къалама,
кёзлеринге кёрсем тырман,
жюрегими зиип тургъан.

6

Бирлеча, тынчды деп баргъан,
узакъ жолнуму сайлагъанма?
Санга жууукъ жолда боран
бурады денми сагъайгъанма?

Угъай! Ол сынасын мени,
урсун, тийсюн, кёлю кенгерча.
Къайда анга мени женгерча
къарыу?! Сақълайды сүйгеним.

Жол чырагъым – бет жарыгъынг.
Кече тарлыгъындан эркинме.
Да, сүйгеним, сенсиз мен кимме?
Арбаз кыруу болмаз жарлынг!

7

Къужур заман къыстау атлыды.
Да энди жолубуз эниш.
Даулашмайма, жашлыкъ – алтынды,
мени чачым а – акъ кюмюш.

Жашау да энди бошду дерча
сылтау а жокъ, урса да буз.
Асыл кюмюш сабырды, эрча,
алтын а – жашча, оюмсуз.

Сюдюм... Меджнун да сюлмазча.
Мен сынадым – къара да, акъ да.
Жашлыкъ оза эсе да, жазча,
сүймеклигим бютюнда хақъды.

8

Эшитмедим мен аз тырман.
Бирде тайдым арба жолдан да.
Басып а турмады туман, –
кётюрюлюдю онгда, солда да...

Сен кюзюге мудах къарайса,
жарсып, заман терклигине.
Бу жашауну терлигине
сен, бой саламай, чач тарайса.

Адам къайгы эте жашайды,
кёлю къалады... Заманнга.
Къызчыгъыбыз – санга ушайды,
жашла – ушайдыла манга.

Ётдюк биз онбеш тенгизден да.
Биз – бюгюн да жолоучула.
Тюбедиле оноучула,
аууз кыабынынгы юзген да.

...Азау тала, кыайда болсам да,
тансыкыма хар терегинге.
Мен кыуансам да, кыйналсам да,
асыу болдунг жюрегиме.

Бирде тийди да соймеклик,
болдум аны бийи, кыулу да.
Кюн жокъ, сени кюнюнг кибик,
салкын айынг кибик – улду да!

Тездюк ауур толкунлагыа,
оюлганларында, жарлача.
Ушамадык тойганлагыа,
болган да этмедик алача.

Мени битету да байлыгым,
ёз ийнагым – эки кыолунгду.
Ала – жара да байлаган,
ала – минг палахдан кыорум да.

Мен бюгюн да шукур этеме,
алгыш айтама, жыр этеме
тылы басхан кыолларынга,
сабий бакъган кыолларынга.

Букыа Башы кыашын тюйгенди.
Булут кыашы – кыурум кыара.
Турама жаууннга кыарап,
жауунду энди сен суйген да.

Жауады биринчи жауун,
Азау тауларындан аууп.
Жылыды ол – сени чачынгча,
элпекди – бюгюн кыуанчынгча.

Ол онбеш тау аууп келгенди
Басхан башы кыаялагыа,
тереклеге, талалагыа
жаздан хапар алып келгенди.

Кюнлюм бетде – жанкыоз чагыа,
эрийди Терскыолну кыары.
Тауушлары тунук чыгыа
келелле турнала, арып.

Жылла озалла, кыыблагыа
турна жыйын кетип барганча.
Ауур-ауур кыанат кыагыа,
табийгыатха ачы тырманча.

Мудах кыарайса ызындан
хар жылынгы. Азап сынайса.
Кёзкёрмезге кетген сунаса...
Кыарачы да бир кызынга.

Курму тюзге кюн жайыла,
санга назму дууа жазама.
Бушуулагъа уру кызама –
жол тапмасынла жанынга.

Кесим да билмей излегенме, –
кыйын эди сени тапхан.
Салды да сүймеклик кыапхан,
анга тышдум... Охо да, менме

деген жашны жыйды кыапха,
чибжича кызартды бетин да.
Кыйынды сыйгенин тапхан.
Табып, тас этмеген – бютюнда!

Чачынг ушай учхур суугъа,
жюрек кыя кёзонг, кыашынг...
Гошайхны Кыра ташы
кыйдан чыккыды бу назмугъа?

Озуп кеткен ёмюрледен
эшитилди мудах ауаз:
«Сүймеклигин ёлтюргенден
харип, мискин адам болмаз.

Кыаншаубийим узакъ жары
кетгенди да, ашыкмайды.
Жиляй-жиляй, мен таш жардым,
жарлы жаным а – чыкмайды...»

Бу онбеш назмуну санга
этеме ёмюрлюк саугъа.
Шукур болсун бу жашаугъа, –
сени кызгъанмады манга.

Кыдар кыалай да буюрур,
алай а жокъду шеклигим:
ёмюрледе жашап турур
мени санга сүймеклигим, –

жер тюбюнден шаудан ургъанча,
эртте кюйген жулдузланы
жарыклары келип тургъанча,
таркыймай, – минг-минг жылланы.

1986, январь

*

*Поэтге
керек зат болуп,
Ёлмезланы Мурадинде
болмагъан жокъду:
жашауну билмеклик,
жютю кёз къарам,
бийик сезим,
терен магъана.
Аны назмуларында
тау кгууаты,
туугъан жерден
тышында
дуниягга кёз къарамы,
кенглиги да барды.
Айтханыма
кгошарыгъым:
тынгылы ишлеген
поэт бла шагъырей
болгъаным мени
бек кгууандырады.*

Николай Старшинов,
СССР-ни Кызрал саугъасыны лауреаты.

Москва, 20-чы октябрь, 1985 ж.

Хар не да гюрен айланады,
къайтады ауалына...

Танг къайтады,
къайтады жел да.
Къууанч къайтады,
къайтады уруш да.

Ажал да къайтады,
ажал да:
ол бюгюн сабий ёлтюргенди
агъач бешикте,
тюнене уа – жулдуз.

Хар не да гюрен айланады,
къайтады ауалына...

Суу къайтады,
къайтады жел да.
Насып къайтады,
къайтады ачлыкъ да.

Жашау да къайтады,
жашау да:
ол бюгюн сабий чакъдыргъанды
ана къойнунда,
тюнене уа – жанкъоз.

Хар не да гюрен айланады,
къайтады ауалына...

Къайтмагъан
жаланда заманды, –
ол тююнлей барып турады.

ГЮЛЛЕ

Жашил талада
чабып барады кызычык.
Алай тюрсюнлюдо аны кюлгени,
кьолунда гюл кысымчыгы кибик.

Жетген кыыз
жай орамны келеди.
Алай ариуду аны ышаргьаны,
кьолунда гюлханий гюлте кибик.

Чыракъ ауанада
омакъ тиширыу сюелип турады.
Сюймеклик ау эшеди биягъы
саякъ айны хаух жарыгьындан.
Ол аугъа бюгече да биреу тюшер,
биреу кюер аны ёртен кьойнунда.

Чыракъ ауанада
омакъ тиширыу сюелип турады.
Аны ёшююне
кьагьыт кьарампил тюрелициди,
жюрегича, ётюрюк кьарампил.

Кьарт кьатынчыкъ
жалан жерге олтуруп турады.
Аны тилекчи кьолуна
тамадыла ууакъла,

жилямукълача,
эртте тауусулгъан жилямукъларыча.

Гюлле уа энди
аны эсинде да жокьдула.

СУКЪЛАНЫУ

Таш
терекге сукъланады,
терек ёседи да.

Терек
суугъа сукъланады,
суу барады да.

Суу а
сукъланады желге:
ол къайры суйсе да
ары учады.

◆ ◆ ◆

Баям,
бизни къанатларыбыз бар эдиле
алгъын.

Баям,
уча биле эдик
биз да.

Алай туйюл эсе,
жабу этген сабийчиклегеча,
чыпчыкълагъа
мудах сукъланыуубузну
къалай ангылагъын?

ЖИЛЯМУКЪ

Жер тепди...
Жармы тюпдю?

Жер тепди...
Кёкмю кюкюреди?

Жер тепди...
Къаямы оюлду?

Угъай.
Бош алай,
жерге
жилямуку
тамды.

КЪАЯЧЫ

*Айтхылыкъ къаячы –
Ёлмезланы Абдул-Халимге*

Таугъа чыгъады,
къаягъа ёрлейди
жан къоркъууда.

Алай – нек?

Адам аягъы басмагъан къаяда
махтауму излейди,
аперимлик?

Угъай!

Жерге тюшген жулдузчукъланы
уяларына салады ол.

Суу бойнунда
кёздөн таша жерчик...

Суу кьамишча субайсан кьызчыкь,
кьысха жыйрыкьчыгьын
женгил тешип,
жылы суугьа чабып киреди.

Аны кюнден тола баргьан ёшонлери,
эки кюзгюча,
кьамата эки кёзон,
жашчыкь анга кьарайды,
солууун тыйып.

Кьызчыкь
кёгюрчюнчюк болуп кьалмазмы,
жомакьдача,
уучуп кетмесми,
ол таууш этсе?

Керексизге
мен ненча сёз ёлтюрген болурма
жашагьан ёмюрюмде?
Бал батман бла бир,
неда – он,
неда – жюз?!

Бош алай айтылгьан оюмсуз сёзле –
чыпчыкь уяладан жерге тюшген балала,
жансыз кьумгьа жаугьан мудах жауун.

– Мен сени сюеме! – дедим да, ойнап,
юч сёз ёлтюрдюм.
– Бюгюн а келмей кьаллыкь тойюлме, анам! – дедим да,
биягьы ётюрюкчю болдум.
– Этмей а, шухум! Аны не айтыры барды! – дедим да,
олсагьат унутдум сёзюю.

Бош, анстан айтылгьан сёзле уа,
калак сёзле,
юйсюз-журтсуз кьалып,
айланадыла, ышыкь табалмай,
чыганлы сабийчиклеча –
тыкыр да, зыккыл да болуп.

Бу аяк тѳубюзде
чапыракъла шыкырдагъан суна болуреуз?
Угъай! –
ала жоюлгъан сѳзледиле,
бир ауукъдан, кюйюп,
кюллерин жел сууурлукъ сѳзле.

КЮЗГЮ

Ол ариу тиширѳу анди,
кюзгюге къарап, терен ахтынады:
ууакъ жарылгъан миылача
болуп барады бети,
терек къабугъуча жыйырылып барады.

Аны жете келген кызчыгъы уа
энди кетерге унамайды кюзгю аллындан.
Къызчыкъны,
кѳгюрчюн балалача, сакъ ѳшончюклери
акъырын тола турадыла
ай жарыкъдан бла кюн жылыудан.
Тола турадыла,
акъ гюлханий болуп
ачылырча бир эрттенликде.

Ол ариу тиширѳуну къарт анасы уа
арталда къарамайды кюзгюге,
юйдегилени, кѳз жуммай,
кече-кюн да сынчылап,
марап тургъан кюзгюге.

Къарт ынначыкъ уста биледи:
кюзгю – жазыкъсыныусуз обур –
бирде, хыйны этип,
адамны жанын суууруп алады.
Алады да,
кѳруу кѳшунча, кѳруу санларын,
къарт итнича,
къыстап иеди арбаздан.

Жаз келгинчи,
бош кыялган уялада
чыпчыкъланы
умутлары
жукълайла.

Мен кече узуну
тереклени чыгъарып турдум сахардан,
галаген чыракъла
эртте сокъур этген
тереклени.

Мен кече узуну
тереклени чыгъарып турдум сахардан,
тагъылган итлеча,
жолну ётгенлеге
юрген моторла
сангырау этген
тереклени.

Мен кече узуну
тереклени чыгъарып турдум сахардан,
чыпчыкъ жырлагъа, уялагъа да,
азат желлеге, жауунлагъа да
тансыкъ болгъан
тереклени.

Мен тереклени
сахардан чыгъара эдим,
андан ары уа кеслери бара эдиле,
бир бирлерин да сакъламай,
агъачха.
Алай къоркъа эдиле,
жетип,
ызларына къайтарырла деп бирле.

Мен кече узуну
тереклени чыгъарып турдум сахардан...

КЪАЙТАРЫГЪЫЗ!

Кёкню чыпчыгъын сыйырдыла да,
кёк мудах болду.

Кёкню булутчугъун сыйырдыла да,
кёк шургу этди.

Кёкню жулдузчугъун сыйырдыла да,
кёк жилип къалды.

Къайтарыгъыз жулдузчукъну кёкге,
кюнню да сыйыргъынчы бизден!
Къайтарыгъыз жулдузчукъну кёкге,
къайтарыгъыз!

ШЫЙЫХ

Кетип бара эди адам,
ауанасы да кетип бара эди.

Ашыгъып бара эди адам,
ауанасы да ашыгъып бара эди.

Тохтаусуз кетип бара эди адам,
ауанасы аны жеталмай.

Кетип бара эди адам,
ауанасын жол юсюнде къююп.

Кетип бара эди адам,
ызындан жалынганлыккъыга
ауанасы.

Кетип бара эди адам.
Энди ауанасы жокъ эди аны.

Кетип бара эди адам,
аны шыйых суна эди тюбеген.

Эки табаны да жарылгъан,
къаруун да тауусхан ауана уа,
къайтырыкъ сунуп иесин,
таукел болду аллын сакъларгъа.

Алай адам а къайтмады ызына.

Аны ауанасы,
жаралы кыанатлыча,
ёлдо жол юсюнде,
кюн кюйдюрюп.

Кетип бара эди адам.
Халкы а шыйых суна эди аны.

Кёкден
жұлдузчукъ юзюлдо да,
солууу тыйыла башлады,
тенгиз толкъун жагъагъа атхан
алтын чабакъчыкълай.

Мен аны,
уядан тюшген чыпчыкъ баланыча,
кёол аязыма алып,
жумушакъ
булут уячыгъына салдым.

Энди уа
кыанатлары кыатхан жұлдузчукъ,
ингир сайын бийик кёкден энип,
кыонады мени инбашыма.

Ол жұлдуз кырчыгъын
чоуюлдейди ариу,
мен а насыплыма кемсиз.

ЖАЯГЪЫНГДА БАТЫУЧУКЪ

Сёзлеринг сыйлы
къонакъ этдиле,
кёзлеринг ёмюрлюк
тузакъ этдиле,
эринлеринг
татлы шыбырдадыла,
эшмелеринг
ычхынмазча байладыла.

Жаягъынгда батыучугъ'а,
ол татлы батыучукъ,
мени шашдырды да къойду.

Тенгиз жокъму эди
былайда,
толкъунлары
кийик жылкъылача
къутургъан тенгиз?

Да сора ким сюргенди
аны?

Къая жокъму эди
былайда,
тёпеси, къамача чанчылып,
булутланы къызыл къаннга
боягъан къая?

Да сора ким элтгенди
аны?

Кьонуп тургъан
чыпчыкъ учса,
алай чайкъалыгучуду
бутакъчыкъ.

АЯЗЧЫКЪ

1

Ол аязчыкъ,
къаракёкен юлжюлени арасында
уя салып,
ингир сайын бир сакъ
къайтады жукъларгъа,
калак киштикча,
жумушакъ атлай.

Ай жарыгъы
губу ауда къалтыраса,
билеме
къайтханын аязчыкъны.

2

Аязчыкъны уячыгъы
губу ауданды,
айны, кюнню да жарыгъындан.

3

Мен кёк бутакъчыкъны
чайкъалгъанын кёрсем,
билеме учханын
аязчыкъны.

Кюнден толу эрттен.
Кёк.
Булутла арасында
гюрен-гюрен
кьалкьады кьуш.

Кюнден толу эрттен.
Кёл.
Булутла арасында
гюрен-гюрен
кьалкьады ылышык.

Озгъан жауун
бир кесекчигими алып озады.
Тюшген чапыракъ
бир кесекчигими алып тюшеди.
Баргъан суу
бир кесекчигими алып кетеди.

Эрттен, ингир, кече, кюн,
терек, чыпчыкъ, кырдык, жел,
жуддуз, булут... тюшюм да,
хау, тюшюм да,
милдеу-милдеу ала,
тауусулуп барама мен.

Алай алыкьа хар тюшген жуддуз бла
тюшерикме жерге,
хар учхан чыпчыкъ бла
чыгъарыкьма кёкге,
бирде, туман болуп, эрип кетгинчи,
унутулуп кьалгъынчы,
тюш болуп.

Къырслыкъны,
зарлыкны,
къызгъанчлыкны,
малкъэзлюкню,
къэбаудукъну,
тилчиликни,
дертликни,
оспарлыкны,
итликни,
генезирликни,
сатхычлыкны
жыртхыч къанатлылары!

Сен да, къоркъакълыкны
тозурагъан къанатлысы!
Сюймеклик жырчысы –
булбул – жырагъан терекде
сизге жер жокъду,
жокъ!
Угъай!

ЗАМАН

Заман баргъанмы этеди,
саркъгъанмы этеди,
неда – учхан?

Угъай.
Заман къыйырсыз тенгизди,
бизни хузум къайыкъларыбыз
толкъун бешиклеринде чайкъала,
бизни жукъусуратханлай тургъан тенгиз.
Бирде уа,
къутургъан жаныуарча,
толкъун ауузларын ачып,
жугуп къояргъа хазыр тенгиз.

Угъай!
Заман бармайды,
саркъмайды,
угъай!

Биз кесибиз сылжырайбыз
заман деген чексиз тенгизде.
Башыбызны алып кесибиз айланабыз
бутъалача къутургъан толкъунларында,
аны тишсиз аузуна
тюшоп къалгъынчы бирде.

Заман тирмени
тохтаусуз тартханлай турады
кюнлерибизни,
суу тирмен ун тартханча.

Къумда ажашхан жолоучуну
суулугъунда
адыргы уртламча,
терк тауусулуп барады жашауубуз.

Заман тирмени
тохтаусуз тартханлай турады
кюнлерибизни,
ун этгенлей.

Бу
жол юсюнде агъаргъан къар –
ёлюп кетгенлени
жашаулары.

Жол юсюнде
жауун кёлчюк
къуруй турады.

Аны сабий кызычыкъ,
мыга балачыкыныча,
къош уучуна алып,
элтип барады сакъ,
кырдыкга бошларгъа.

Чыкъ тюшген кырдыкда,
кызыл къарамшилге къонуп,
жукълап турады гёбелек.

Кёреме шоллукъну,
кёреме.
Эштеме шоллукъну,
эштеме.

Сур да,
чыммакъ-акъ да къаяла –
мияла буз болуп къалгъан толкъунла –
озгъан заман.

Толкъун къанатларын да къагъа,
кёкге учаргъа итинген тенгиз –
бу юсюбюзде заман.

Жулдуз череклери шуулдай,
умутум элтген кюн таякъдан да терк
алам кемели кёг'а –
келлик заманды, хау!

Къабыргъа сагъат,
чычханчыкъ кибики,
кемиреди жукъусуз кечеми,
къатхан гирахныча,
къадалып.

Кече малкъар элле
къошуладыла жулдузлагъа,
кюндюз а
къуш уялагъа
къошуладыла.

Терекле башында –
чыпчыкыла,
чыпчыкыла башында –
булутла,
булутла башында –
жулдузла.

Жулдузла башында уа,
кём-кёк кёк гюренни артында уа –
не?!

Жашау ахырымы?
Къаппа-къарангы?
Неда адам акъыл этмез бир затмы,
бир жукъ?

Бу жай кече не барды, не,
бизге алай сыр-сагъышлы къарагъан
жулдузла башында?

Жулдузла башында не барды, не?!
Ким айтсын аны манга?
Кём-кёк кёк гюренни артында
не барды, ким?

Баям, олду –
кече сайын жаралы жулдузланы,
ачууланып,
жерге-жерге сызгъан,
быргъагъан!

Хар не да жукълайды.
Сокъур къарангы бийлегенди жерни.
Бу чексиз аламда мен кесимме,
жаланда кесим.

Тауланы да жутханды къаран къарангы,
тунчукъгъанды чучхур тауушу да,
уюгъанды да къарангы.

Мен кесимме, кесим – аламда.
къысыр къарангы
мени алай къысханды, алай да, –
жарып башлайма, чыракъча.
Жарыйма, жарый!

Баям, адамлалла,
жарыкъ жулдузла,
мени къарындашларым!

Кечени жарыкъ жүреги –
толгъан ай,
жаланда бир кысылып,
бир кериледи айгъа.

Ай
андан сууукъду былай.

Кырдыгда,
инжи бюртюкчеча,
жылтырайды чыкъ.

Ала суу тамычыладыла деп, мен
къалай ийнанайым?

ШОШЛУКЪ

1

Шошлукъ – булут,
шошлукъ – танг.
Шошлукъ – жулдуз,
шошлукъ – Ай.
Шошлукъ – жауун,
шошлукъ – къар.
Шошлукъ – кече,
шошлукъ – чыкъ.

Жилямукъ да – шошлукъ,
жилямукъ да.

2

Шошлукъ –
ауалы, ахыры да болмагъан
жангызлыкъ.

Шошлукъ –
жоюлгъан жашыны
аллына къарап тургъан
ана.

Шошлукъ –
тюшонгде да толмазлыкъ
умут.

Алай шолдукъ –
сени къол аязындады,
мени къол аязымда,
киштик балача,
татлы къалкъып тургъан.

◆ ◆ ◆

Кирсем эди, тюшомеча,
кюзюге,
тапсам эди,
бирси кюнню ызындан
сюрюп кетген тюенемеи...
О Тейри,
алай эте, къайтсам эди,
чырмаууз,
кюн ызындан кетген
сабийлигиме –
азат болур эдим мен
суймекликден,
кёрюп болмаулукъдан,
ахчадан.

ТЮШ

Сени излей,
кетип бара эдим тауну,
юсюмде уа –
кечени боран жыртхан
зыккыллары...

Сени излей,
кетип бара эдим тюзю,
кӱолумда уа –
жол кысхартхан
темир таягым...

Сени излей,
кетип бара эдим кумну,
аягымда уа –
жол жукартхан
темир чуругум...

Сени излей,
кетип бара эдим тенгизни,
жюрегимде уа –
айдан ариу сыфатынг...

Сени излей,
бююн да кетип барама,
деуге кесинг кычханынгдан
хапарсыз.

МАРАЛ КЁЗЛЮ КЮН ЖАУУНЛАЙ...

1

Узунду кийген жыйрыгынг,
алай а жабалмайды ол,
жабалмайды кымыжангы.

Сен жаланса,
кымыжаса алай,
туман кюн жауун тамчылай.

Жаланды сени кырамынг,
кызыу шахаргъа кытулгъан
марал кёзлю кюн жауунлай.

Жаланды сабий жюрегинг,
кереме кыпчакъ кёзюнде
аны, журча, кийик сыймеклигин.

Жаландыла, кымыжа,
шыбырдап айтхан сёзлеринг да,
гёбелек кыанаты этген аяздан да
женгил сыймеклик сёзлеринг.

Жаланды кюлген ауазынг,
кемсиз узакъда Керуан жулдузну
кююш кыонгуроу тауушуча,
кысыр да, сууукъ да кырангыда
этген кююш тауушчугъу.

Сен – мени кымыкча шауданым,
мен а – сени суусап жолоучунг,
кючден жетип,
юсюнге кыапланган,
ичип, ичип, кыаналмагъан
жолоучунг.

2

Кече ажашхан турнагъа
тынгылай, жарсыгъан жулдузлай,
жалаңды мудахлыгъынг.

Жаланды, эки кёгюрчюнча,
эки айкыанат ёшюнонг да,
кёол аязымы чапыракъ тауушундан
элгенип,
учуп кетерик эки кёгюрчюн.

Кюнню биринчи таягъыча,
сен алай тамашаса, сейир.
Жай эрттен аязыкча, сени
сакъ алып кёйнума,
учуп кетеригим келеди,
узакъгъа учуп кетеригим.

Гюл
урлугъундан ариуду,
гёбелек –
чыккыгъан кыабындан.
Тейри кылыч
кюнден ариуду,
чыпчыкъ –
гаккычыгъындан.

Хау.
Алай бу назмучукъну
мен нек жазгъаным
манга ким ангылатсын?

Терек
не ариу чакыганды!

Баям, аны бутакларында
алмачыкыла угъай,
чыпчыкычкыла битерикдиле.

Чилле аязчыгъ'а
уя саллыкды
жашил кьойнунда.

Таш
чыпчык болургъа сюе эди, –
он жылдан ёлюрге.

Таш
терек болургъа сюе эди, –
жюз жылдан ауаргъа.

Таш
черек болургъа сюе эди, –
минг жылдан кьурургъа.

Алай
таш
чыпчык да,
терек да
болаллык тьойюлдю.

Болаллык тьойюлдю
черек да.

Таш кеси – заманды,
кепде сыгылгъан заман.

ЧЫКЪ

1

Чыкъ тюшдю гюллеге,
чыкъ тюшдю кырдыкга,
чыкъ тюшдю терекге...

Чыкъ ташха да тюшдю.

2

Таш гюнден да ингил¹ болду.
Таш кырдыкдан да жумушакъ болду.
Таш терекден да женгил болду...

Чыкъ ташха да тюшдю.

ЖУЛДУЗ

Эмилик желни
аллын тыйдым:
«Тый!» – дединг да.

Кьутургъан сууну
ызына къайтардым:
«Къайтар!» – дединг да.

Ёртен отну
жалкъасындан тутдум:
«Тут!» – дединг да.

«Энди
кёкден жулдуз да юз!» –
дединг да,
ёчюлюп къалды
назмум.

---

¹Ингил – нежный.

◆ ◆ ◆

Кёкде
юзмелт-юзмелт булутла...

Кёклю нартла сабан сюрелле,
баям.

◆ ◆ ◆

Терек бахча кёмюк этгенди.

Жаз,
булутланы ариу жуууп,
чууакъ кёкге жайгъанды биягъы.

ТАУ БАШЫНДА

Кюнню, къушну да башындан
къарайма мен
бу жай эрттенликде.

ШАУДАН

Кимди былай къууанган?..

Шаудан суучукъ,
сора сен
унутмагъанса мени!

ТАНСЫҚЪЛЫҚЪ

Сабийлигими тансықласам,
Қызақстанда жербаш юйчюлюбюз
түшеди эсеме.

Кёк аязчык қыякып турған
жашил эрик бутакчык,
акъ да булут устукку
бу жауун кёлчюк бла бирге
мияла болуп қыаллыкъ эдиле,
анда ёхтем мақъаччык
зауукъ гурулдамаса.

АУУР ЖЮК

Ёксюзно жылямугъу...

Андан ауур жюк болурму дуняда?
Ол тузлу тамычычык –
кёкден да уллу,
жерден да ауур.

Неди керти?
Билмейбиз аны тамалын.
Керти уа сабий жылямукъду,
кыуанч жылямукъ,
бушуу жылямукъ эсе да.

◆ ◆ ◆

Къарачыгъыз! Къарачыгъыз!
Ташла, таш макъалача,
жюзюп барадыла сууну ёрге!

◆ ◆ ◆

Энди арбазда
жангыз кёлчюк къалгъанды,
жауун кёлчюк.
Аны да кюн,
сары киштик балача,
иче турады,
таууса.

◆ ◆ ◆

Тау суучукъ,
ташдан ташха секире,
чабып барады,
кююш къонгуроча зынгырдай,
бийиктабан чурукъчукъла
кийген къызчыкъ
чабып тюшгенча
атлауучладан.

◆ ◆ ◆

Бирде
тас этдим да кесими,
кёп изледим
адамла арасында,
тапхан а
чыпчыкълада
этдим.

Сюйгеним,
танг жарыгъы
сени кёзлерингден жайылады,
кериле уянсанг.

Манга ышара къарагъанынгды –
эрттен а.

Жюрегими бир тыгъырыкъчыгъын да къоймай,
жарытып тургъан жалаңда сенсе.

Сен ай жарыгъдан да женгил,
сен кюн тиякъдан¹ да женгил,
субайсан ариуумса мени.

«Сюймеклигинг мени байлап къойгъанды, – дейсе,
тараласа, тузакъ чыпчыкълай, –
керек туйюлдоле алтын тахынг, тажынг да...»

Алай, сюйгеним,
сюймеклигим байлап къоймаса эди сени,
къаукъалакъ аязчыкъ окъуна,
чакъгъан бапшаханчыкъныча,
эртте элтип кетерик эди
сууукъ уясына...

Сен танг нюрюнден да женгил
къарагъаш ариуумса мени.

Бу назму туйюлдо, угъай,
сени шаудан кёзлерингдиле,
чакъгъан гюлчюкге къоннган
гебелекчикге къууана
тургъан кёзлеринг.

Бу назму туйюлдо, угъай,
сени кюн бетли чачларынгдыла,
ачыкъ инбашларынгы
жылы жаугъан жауун кибик,
жууа тургъан чачларынг.

Бу назму туйюлдо, угъай,
сени акъкъанат къолларынгдыла,
тейри жарыкълы ингирде
кюз арты турна жыйынча,
инбашыма къоннган къолларынг.

Бу назму туйюлдо, угъай,
сени накъут эринлерингдиле:
«Кемсиз сюеме сени!» – деп,
жюрегиме ай жарыгъын жая,
шыбырдагъан эринлеринг.

Бу назму туйюлдо, угъай...

---

¹Тиякъ – тааык деген сёзден угъай, тий, тийген деген сёзденди.

Къымыжа тенгиз,
чаба келип,
къымыжа къызны аякъларындан тутады.
Алай, кѣмюк бармакълары учхалап,
ийип къояды къызны тенгиз.

Къыз тенгизге къарап турады.

Аяз чырмашханды да алтын чачларына,
губу аугъа тюшген гѣбелекча,
бир адыргы къагъады къанатларын.

Алтын чачлы кюн а
алтын чачлы къызны
алтын къоллары бла къучакълайды,
упша этеди аны тузлу инбашларын.

Къыз а сюеледи,
тенгизни, кюнню да эс этмей,
аяз токъ ёшюнлерин
кесине уячыкъла эттенин да.

Къыз тенгизге къарап турады.

Желпекли кемени сакълайды ол,
умутун алып келлик
къызгъыл желпекли кемени...

Къыз тенгизге къарап турады.

Мен жулдузла тартыуу,
чакъгъан гюлчюкле макъамы да
жашагъан сыбызгъымы ууатдым, —
былайда соймеклик жоюлду да.

Кюз арты ырахат къудурет,
айлы, булутлу да кѣкню
кѣлде сураты кибики, энди
сангырауду, тилкъауду, сууукъ.
Тенгиз толкъунла уа
къургъакъ къумланы
къуу иегилери болдула.

Мен кетеме,
мен кетмей къалмам,
былайда соймеклик жоюлуп.
Бешик жырны атханча, алай атдыла,
салдыла да илишаннга.

Былайда соймеклик жоюлду.
Аны жарасындан къан угъай,
элгеннен кырдыкга нюр тѣгюлдо...

Мен жулдузла тартыуу,
чакъгъан гюлчюкле макъамы да
жашагъан сыбызгъымы ууатдым, —
былайда соймеклик жоюлду да.

Жау, жауун, жау,
мен терекме:
ауанамы жуу да кет.

Къакъ, аяз, къакъ,
мен терекме:
манга къанат битдир.

Тий, кюнум, тий,
мен терекме:
чыпчыкъ уямы чакъдыр.

Чыракъ ёчюлдо да,
къабыргъа да,
кюзгю да,
китапларым да
ёчюлдоле.

Ёчюлдоум мен кесим да.

Мен, къарап,
къолуму да кёралмайма
энди.

Мен кёрген –
жаланда сагъышларым.

Арыгъан жоллада –
умутеуз сакъатла.
Жаралы орамлада –
зыккыл сабийле.
Мудах арбазлада –
къарыусуз къартла.
Къаран сабанлада –
къуу тиширыула.
Ечюлген отлада уа –
къуру къазанла.

Уруш тохтагъан
жыл.

Сейир туйюлмюдю:
жаланда бир кюнчюк
жашайды гёбелек –
эрттенликден
ингирликге дери.

Алай, къарачы,
бир кемсизди къууанчы,
гюлден – кюн тиякъгъа,
кюн тиякъдан – гюлге
уча-къона,
жашап турлукъча
ёмюрге дери.

Терек дуу жанды да, ёчюлдю.
Алай ол келир кюз да
гур жанар,
тауда уучу этген от кибик.

Кёк, кёз кьамата, жашнады.
Алай ол энтта от чагъар,
кьяаны кьяагъа ургъанча,
кюкюреп.

Жулдуз кёкден юзюлдю да,
ёчюлдю.
Алай ол да жангьдан жанар.

Ийнанмай эсенг,
жюрегинге кьара.

Жулдузла
эртге тауусуллукъ эдиле,
кюйюп,
чыпчыкъланы жанлары
жулдузла болуп бармасала
кёкде.

Къайын бутакъчыкъ
губу ау жаулукъчугъун
кьысханды башына.

Кюз арты.

Эрттенликде
мингкырыш ауанамдан
түшгө бир кырышы да
кыалмайды, жыбырылып.

Алай ингирде уа
ауанала, ёсе келип,
бир бирлерине кыошуладыла.
Кыошуладыла да,
жерге сыйынмай,
кёкню да толтурадыла.

Ай, чыгып,
кыысыр кыарангыны
жуккырта турмаса эди,
кыарыуун ала,
танг аталмаз эди, баям,
кюн а – чыгылмаз эди.

АХЫР УРУШ

Сабий ёсдюмейбиз,
алай
тереклени тамырларын сыйырабыз,
чыпчыкыланы уа – кыанатларын.

Гюлле, антеннала да кыуруйдула,
уу жайылып.

Артха турмайбыз аманлыкыдан,
тобагы кыайтхан а жокъ.

Континент ракетала,
атом, нейтрон, ёзге бомбала,
кыажуулукъ, фитналыкъ, залимлик! –

Быллай жаханым ичгиден
ажал бютюн кыарыулу болады,
огкырусуз.

Биягы кеф ажалгы ашаргы
адам эт керек боллукыду,
ичерге –
жилямукъ бла кыан.

Ёнди бир уруш кыалганды –
ахыр уруш,
жерни ёксюз этер ючюн.

Жаз башы
алма терекни жалан бутакъчыкъларына
жашил чапыракъчыкъла тюйреди,
тюйреди акъ гюлчюкле да.

Жай
жашил бурма бутакъчыкълагъа
алма бюртюкле,
чыпчыкъ бюртюкле да этдирди.

Кюз а
юч тюрюге бояды да алмаланы,
терек
чапыракъларын
чыпчыкълары бла бирге
къыблагъа ашырды.

Къыш.
Къырпакъ бутакъла,
антенналача,
аламгъа тынгълайдыла энди.

Ала, жулдуз тилни ангыламасала,
чагъалырмы эдиле жангъдан?

Къачан кѳрген эдим
кѳл башында,
уча барып,
уюп къалгъан уштеттини?

Метекени уа,
замана къумларында
кечикген керуанча,
чапыракъда учхалап баргъан
метекени?

Жулдузла
башларыбызгъа жаумасала,
биз аланы да унутурукъ эдик,
баям.

Тюшген жулдуз –
кюн болуп чыгъады,
эмен а
къуш эди бирде.

Кюз сайын терекле
чапыракъ агъызмасала,
ала да учуп кетерик эдиле,
турналача,
къырыу-къырыу эте.

Жерни шыбырдауу –
кырдык.
Жулдуз –
кёкню шыбырдауу.

Айны шыбырдауу –
булут.
Тейри кылыч –
кюнню шыбырдауу.

Жазны шыбырдауу –
сабан.
Къышны шыбырдауу –
къар хапу.

Гюлюню шыбырдауу –
гёбелек.

Сен а – чыпчыкъчыкъ?

ЖУЛДУЗ СЕБИУЧЮ

Поэтме!
Толгъан ай –
алтын мигидауум.

Мен бюгече
жюреклеригизге
жұлдуз урлукъ себерикме,
эрттен бла сиз
жұлдуз сабанларыгъызны
алтын жарыкъларын
орурча.

Аяз унутады мени,
терек да.
Эрттен унутады мени,
жауун да.

Таш унутады мени,
булут да.
Жауун унутады мени,
тенгим да.

Чыпчыкъ унутады мени,
жұлдуз да.
Жол унутады мени,
къая да...

О, къыр заман,
жандауурсуз заман,
мени бир унута турсанг а
сен да.

*Жилйй эди кызычыкь,
кызыл топчугун шинжи тешип,
жилйй эди.*

Алай аны жиямугу
гюлге тамгъан
жауун тамчыгъа ушай эди.

*Жилйй эди тиширсу,
суйген адамындан айырылып,
жилйй эди.*

Алай аны жиямугу
кѣп турмай кьурурукъ
чыкыгъа ушай эди.

*Жилйй эди кьарт кьатынчыкь,
орамгъа атылып кьалып,
жилйй эди.*

Аны эки кѣзю
эки кьуругъан кезлеуге
ушай эди.

*Жилйй эди кьарт кьатынчыкь,
орамгъа атылып кьалып,
жилйй эди,
кьоз чапыракълача,*

кьуругъан кьол аязлары
кьургъакъ кѣзлеринден
кьургъакъ жиямукъларын сылай.

*Жилйй эди кьарт кьатынчыкь,
орамгъа атылып кьалып...*

– Насыплымамы мен?! – деп
кычырдым да:
– Хау! – деди танг. –
Жангы кюн чыгъа турады.
– Угъай! – деди ингир а. –
Чыкыгъан кюн
батхан да этер.

– Насыплымамы мен?! – деп
кычырдым да:
– Хау! – деди жаз. –
Шаптал бутакчыкъ бла бирге
жаннет чыпчыкъчыкъ да чагъар.
– Угъай! – деди кыш а. –
Учар да кетер чыпчыкъчыкъ,
терег а кыалыр
боранда туююле.

– Насыплымамы мен?! – деп
кычырдым да:
– Хау! – деди бешик. –
Бу дуниягъа туудунг,
жашау татлыды.
– Угъай! – деди оба уа, –
ауалы барны –
ахыры да бар.

– Насыплымамы мен?! – деп
энтта бир кычырдым да,
элгенип уяндым.

Отха къарап,
мен терекни кёрдюм,
жаз сайын чыпчыкълагъа
ышыкъ болгъан,
алай кюзде уа
чыпчыкъла бла бирге,
ачуланым,
ёз чапырактарын да кыстагъан
терекни.

Суугъа къарап,
мен жауунну кёрдюм,
суусап кысып тургъан
жерге жаугъан,
алай юйню талап кетген да
жауунну.

Ташха къараб а,
тутулгъан кычырыкъны кёрдюм,
бирде ол, кёкча кюкюрей,
ташны чачып,
тейри кылышча,
керилик кычырыкъны.

◆ ◆ ◆

Гюл болады
жерге тюшген
кьар хапу.

Чёп болады
жерге тамгъан
жауун тамычы.

Жерге тюшген
жулдуз а,
кюн болуп,
чыгъады.

◆ ◆ ◆

Кёрюрге сюемисе
з а м а н н ы?

Сора поездха мин да,
артха кьачып баргъан
чыпынлагъа кьара.

Ала чыпынла угъай –
та-
кьый-
кьа-
лал-
ла!

СУРАТЧЫ

*Заман – суратчы,
иги бла баилайды да,
аман бла бошайды хар ишин,
тохтай билмейди да
заманында.*

Ол суратларыбызны салады
жашау бетинде,
ана кыуанчын
тейри кылычны нюрю бла
кыатышдырып.

*Заман – суратчы,
иги бла баилайды да,
аман бла бошайды хар ишин,
тохтай билмейди да
заманында.*

Ол суратларыбызны салады
жашау бетинде,
кёк жашнауун
гюл макъам бла кыатышдырып.

*Заман – суратчы,
иги бла баилайды да,
аман бла бошайды хар ишин,
тохтай билмейди да
заманында.*

Ол суратларыбызны салады
жашау бетинде,
жангызлыккыны чыран сууукълугъун
кече кыарангысы бла
кыатышдырып.

*Жарсыугда,
заман – суратчы,
ол кюле тургъан
ариу кызычыккыны да бузарыкды,
тохтай билмейди да
заманында.*

Тышында – къара сууукъ.

Юшюген жұлдузланы
бузлагъан тиякълары
къагъадыла тереземе.

– Келигиз, киригиз юйге! –
дейме мен, тереземи ачып. –
Къонакъбайыгъыз болайым,
тёрге ётююз,
жылыныгъыз отха.

От жагъада гюрен олтуруп,
тангнга дери ушакъ этдик биз,
чагъыр иче,
назму айта,
жыр тарта.

Кете туруп,
бир жарыкъ жұлдузчукъ
кёргюзтгенди манга
ол кёкге элтген
жашырын жолчукъну:
– Сакълап турлукъма,
келмей къалма! – деп.

Мен а зар адам туюлме
деп тура эдим...

Къарачы,
ол субай къызны
тенгиз толкъуну
къалай ариу ийнайды!

Элбрус
жұлдуз ташладан къаланганды,
Чирик кёл а
согъулганды
ай жарыгъындан!

Къол аязыма
чорбат чыпчыкъ къонду:

– Чыпчыкъ болсанг а сен да, –
деп тиледи ол, –
кёзлеринг да кёк,
умутларынг да учхун.
Чыпчыкъ бол да къал!

Унамадым мен а,
унамадым.

Жюрегим учхун болгъанын
биле эдим, алай:
– Кёзлеринг да кёк, –
дегенин а
кёзбаугъа санадым.

– Сейир тыйюлмюдю, –
деди ол ингирде окъуна
юйдегим, кёзюме къарап, –
бир-бирде сени кёзлеринг
кём-кёкле боладыла...

Тели тыйюлмеми,
бир айтчы, энди?!

Ауалсыз,
ахырсыз да къысыр къарангы!

Жип юсюнде гепсоркъача, сакъ атлай,
барама, тегерегими къармай,
аякъ тьюбюден жер тайып кетсе,
къолларым
къанатларым болуп къаллыкъча.

Барама.
Бир жулдузчукъ окъуна
кёрсем эди,
бу къарангыда эрип кетмезча.

ДЕРТ

Бирде темир терезели,
темир да эшikli,
уллу, жангы юйден
тас болуп тебретиле:
шинтикле, сагъатла, тапчанла,
алтынла, кююшле, кюйюзле...
адамла окъуна.

Бир айдан а
ол жангы юй бош къалды, –
хашчук-харакет да, адам да жокъ.

Дагъыда бир айдан а
ол жангы юй болгъан жерде,
кюз арты сууукъ киршиде жибий,
сюеле эди аякълы кюзю,
озгъан кюнню сын тапы кибик.

Кюзю ичинде зынгырдагъан
къабыргъа сагъат болмаса,
бир киши да билаллыкъ туюл эди, баям,
бу ишни тасхасын-сырын.

Бирде уа ол кюзю,
таууш этип, ууакъ ууалды да,
аны бир гитче сынныкъчыгъындан
бир жилимукъчукъ тамды,
гюняхсыз сабийни жилимукъчукъу.

Аязчыкъ
юкю тюбюнде,
жылы киштик балачыкъча,
чулгъанып,
татлы хурулдайды.

Сора уянады да,
керилип,
къуругъан чапыракъчыкъ бла
ойнап башлайды ол:
тутады да, иеди,
тутады да, иеди.

Сора,
биягъы чулгъанып,
татлы хурулдай,
шошлукъгъа къошулады.

Шошду,
алай шошду –
къарангъада
черек тауушун
кере башлайма.

31-чи ДЕКАБРЬ

Сен, назы терекчик,
бююн хан кызыча, сейир омакьса,
ариу.

Тегерегингдегиле
кёз алалмайдыла сенден,
сёз айталмайдыла:
алай сейирликсе,
алай алаамат.

Тамбла уа, назы терекчик,
ала – ол санга алай тамаша этгенле,
дуу жанган жыйыркычгынынгы
сыдырып аллыкьдыла да,
сен, зыккыл пакьырачы кызычкьча,
орамгъа атылып кьаллыкьса.

Тамбла,
насышсыз терекчик,
санга негерлик этер деп,
бу жарлы назмучукьну
андан жаза турама.

*Биз хар неден да
умут этгенлей турабыз
кьуруда...*

Кырдыкдан чыкь умут этебиз,
ташдан а – ёмюрлюк умут.
Кюнден – огьурлulukь,
жауундан – жанкьоз ийис,
жулдудан а – музыка.

... жукь да бермей кесибизден.

Беригиз, беригиз
кырдыкга – суймеклик,
ташха – жюрек,
кюннге – сериуюн,
жауунга – ышаруу,
жулдузгъа уа – умут.

*Биз хар неден да
умут этгенлей турабыз
кьуруда,
жукь да бермей кесибизден.*

Ингир –
эрттени чойресиди.

Ай – кюнню,
тенгиз – кёкню.

Сен а –
чыпчыкчыкъ?!

Минги тау
Малкъарымы
деу жүрегиди,
кыйынлыкъла чал этген
асыл жүреги.

Ол бюгюн да
кемсиз ачыйды,
халкы чекген
артыкълыкъны кёрюп.

Учуп барады заман,
кёкден юзюлген жулдузча,
кёзге илинир-илинмез.

Адам жюреклени,
алмаланыча,
жерге кыагып,
учуп барады заман.

Сахараны кыу негилери
тенгиз толкунла
тюйюлмю адиле бирде?!

Жауунда – шуулдай,
кыаяда – зангырдай,
кылыгчда – зынгырдай,
ташда – тынгылай,
гюлде – чагыа,
урушда – жилияй,
учуп барады заман,
кёзге илинир-илинмез.

Кыуругъан терекде,
кыуругъан черекде,
кыуу обалада
тохтап кыалады заман.

Кызыл,
кыара,
акъ да кыумлада уа,
кыуу жалкыаларын
бир огъурсуз кыайырып,
кыатып кыалады ол.

Учуп барады заман,
юзюлген жулдузча,
кёзге илинир-илинмез,
жюреклерибизни,
алмаланыча,
жерге кыагып.

Заманадан¹ бери
ненча миллиард кечени
къум этгенди
юзмез сагъат?..

Къара къумла.

Заманадан бери
ненча миллиард кюнню
къум этгенди
юзмез сагъат?..

Акъ къумла.

Сейир гюлчюк,
сен кимни ышарыучугъуса?
Ким тюшоргенди
кесинги да –
къызчыкъмы,
чыпчыкъмы?

Жарыкъ шауданчыкъ,
сен кимни жырчыгъыса?
Ким тюшоргенди
кесинги да –
жашчыкъмы,
жауунчукъму?

---

¹Замана – алгъы бурун, бек эртте.

Умутларым,
ахшы умутларым,
биз ненча жыл
ойнайбыз бугъумуч,
алай жангыз биригизни
тапсам а?..

*Кесинги сакълата,
арытханса мени, апчытханса...*

Черек жагъада сюеледи терек,
арыгъан къанатлы,
жел, туман устукку да къонуп солуучу.
Ол жангыз терекни суратын ишледим,
кёксюлдюм, жашилдим да,
женгил да, чууакъ да
сёзлерим бла мен
тюшюрдюм аны акъ къагъытха.

Мен кюн тиякъда эритдим да
эртген аязны,
кёксюлдюм сёзлерим бла къатышдырып,
къагъытха тюшюрдюм
аны хар бутагъын.

*Кесинги сакълата,
арытханса мени. Эсгерсенг а...*

Мен танг нюрюнде
чыпчыкъ жырланы эритдим.
Эритдим да,
жашил сёзлерим бла къатышдырып,
чапыракъчыкъларын ишледим.

*Кесинги сакълата,
арытханса мени. Жашаусузма...*

Энди жол ишлейим,
ол сени сыйырып кетген кырс,
хатерсиз да жолну,
учуп-узайып баргъан турналаны
шургу жырларын
саргылдым сёзлерим бла къатышдырып.

*Кесинги сакълата,
арытханса мени. Тюнютсенг а!..*

Угъай!
Тюнютсенг, ол терек,
жюреги кётюралмай, кюйюп кетерикди,
кюз да жеттинчи.
Андан эсе мен
ол сени чачында чырмашхан
азат аязыны суратын ишлейим,
къанатлы сёзлерими
тейри жарыгъаны тюрсюню бла къатышдырып.

*Кесинги сакълата,
арытханса, кемсиз сюйгеним...*

Бу ай жарыкъ кече,
кюмош суу ичирилгенча, жарыкъды,
жангы.
Аяз, къайыннга шыбырдай,
сен, жаным, жукълайса гюл къойнунда,
чыкъ тамычыча.

Юсюнг ачылып,
къымыжаса, тазаса шаудан кибик сен.
Булут юсюндеча, татлыды жукъунг,
Сейир-тамашады тюсюнг да.

Бу ай жарыкъ кече,
кюмош суу ичирилгенча, жарыкъды,
жангы.

Жукъу аранда бир ариу ышараса,
кемсиз сюйгеним,
толгъан ай ингил бетинги жарыта.
Жукъу аранда бир ариу ышараса,
кемсиз сюйгеним,
тейри жарыгъы жайылгъанча
Тебен кёллеге.

Ол кёзбау ышару туйюлду, угъай.

Билеме:
кёзбау фитналыкъ этдиреди,

сен а терен жукьудаса,
узакь жулдузчукь аламдача.

Жукьу арангда бир ариу ышараса,
дунья ариуум.
Алай тууучуду жаухар тенгизде,
алай чыгыучуду жангы кюн
таула артындан.

Кемсиз суйгеним,
сен жукьлайса алай ырахат,
чыкь тамычы жукьлагьан кибик
гюл бешикте.

АХЫР ЖАУУН

Бизни ахыр жауунубузду бу жауун...

Терен кезлерингде батып барама, сен да
бата тураса арыгьан кезлеримде,
бир сез да айтмай.

Тынгылау сёзден магьаналыды.

Бизни ахыр жауунубузду бу жауун,
ахыр жауунубуз...

Ариу жаным,
сен тюенене, хау, тюенене сабий кыызчыкь
жетип келалмайса мени,
не кюрешсенг да.
Сакьлар онгум а энди аз да жокь мени.

Ахыр жауун бизге тырман этеди. Ол
мудахды. Биз а тынгылайбыз, шум болуп,
жокьду да анга кьошарыбыз.

Сен алайлай жияп башлайса шош,
ариу бетчигинги кьолчукьларынг бла жабып.
Жюрексинип жилийса. Мен да амалсызма:
бизни ахыр жауунубузду бу жауун.

Жияп башлагьанынг кибик, алай
кюлюп башлайса сен, кюмюш кьонгуроучукьча.

Мен да ышарама. Нек? Къайдам?..

Ахшам сахар алыкъа къарангыды.
Мешинала, чыракъ мыйозлерин къарангыгъа чанчып,
жауун кѣлчюклени чача,
ары-бери озалла муштухул.

Мен, биринчи кере къучакълагъанча,
сени къаты къысама къойнума.
Шауданча шыбырдайдыла тузлу эринлеринг:
– Сау къал.
Бизни ахыр жауунубузду бу жауун...

– Сау къал, мени эркечигим, сау къал.
Хау, бу бизни ахыр жауунубузду,
кеси да селее турады, бошала...

ЖАРЫГЪЫНГДАН КЪАНАЛМАЙМА

Бу ай жарыкъ кече
жұлдуз ийис этесе, сыйгеним,
тейри жарыгъы ийис этесе.

Аллай жашырын жарыкъ
жаланда танг эрттен чыкъда туады,
жюзюм кибик жетген чыкъда.

Минг-миллион жыллыкъ туюлмюдво
аны тазалыгъы?!

Ол жарыкъ жанынга къуюлады
ала кѣзлеринг бла,
кюмош таууш этип.

Жукъа мияла адырча,
сен жарыкъдан толаса, сыйгеним,
жұлдуз ийисли жарыкъдан!
Мен а,
шаудангача къапланып,
ичеме кече узуну,
жарыгъынгдан къаналмай!

Суу бойнунда,
жашлыгъымы тансыкълай
айлана,
таныш терегиме тюбеп,
жарыкъ салам бердим.

*(Аны салкынында
мен кеп назму айтханма бир кызгъа.
Аны алып кетген эди менден
сур атасы.
Билалмагъан эдим кайдагъысын.)*

– Эй, назмучу тенгим,
андан бери кайда эдинг?! – деди да. –
Мен турнагъа ушайма да,
угъай, мен турнагъа ушайма да?! –
деп къадалды. –
Учаргъа да юреннгенме,
бир къарачы!

Алай айтып,
турнала ызларындан
учуп кетди,
къанат таууш эте.

Бир кесекден а,
алтын къушну тюгюча,
кёкден алтын чапыракъчыкъ тюшдю.

Мени элтип барады энди ол
мен билмеген,
танымагъан шахарчыкъда
мутхуз терезени
мудах жарыгъына.

ОТУНЧУ

Къоркъа-къоркъа,
жанындан тойгъан терек
тамырларын, къамчи таууш этдирип,
бирем-бирем жерден чыгъарды да,
адам бола башлады.

Бутакълары къолла болдула,
эрлен тешиги уа – аузу.
Чапракълары сёзле болдула,
уялары кёзле болдула,
чыпчыкъчыгъа – жүреги...

Сора ол,
терек тюпчюк къазып,
ары отунчуну орнатды.
Орнатды да,
сакъаллы отунчуну
къоллары бутакъла болдула,
аузу – эрлен тешик.
Сёзлери чапракъла болдула,
кёзлери уяла болдула,
жюреги уа – чыпчыкъчыкъ.

Сора, салкъын аумагъа кирип,
сыртын деу терекге тиреди да:
«Къалай насышды, адам да болуп,
терек да кесмеген!» – деп ойлады.

Бу жай кече жулдуз ийис этеди.

Жатып турады къыз,
айкъанат къолларын да жайып.
Ол тюш кёре турады кырдыкда.

Чёрчек аяз
аны жыйрыкъчыгъын тешеди,
кёлекчигин тешеди акъырын.
Кёз байлаучу устача, тау аяз
аны
ол амалсыз кийимлерин –
ийменчеклигин,
уялчакълыгъын,
намыслылыгъын да тешеди.

Къызны ёртен ёшонлери
жарыйдыла будай бетли чачларындан.

Бу жай кече жулдуз ийис этеди.

Жылы жауун а,
ай жарыгъыча,
жууады къымыжа инбашларын,
будай бетли чачларындан къарап тургъан
къалтырауукъ, сескек ёшонлерин,
айкъанат узун билеклерин,
жукъусурап тургъан бутларын.

Бу жай кече жулдуз ийис этеди.

Аяз а,
бурмачач чөрчек аяз а,
ушпа этеди кызыны от ёшюнлерин,
ушпа этеди инбашларын,
кызыл бишген нанькь эринлерин да.
Ушпа эте,
аяз аны бийлеп барады,
сингип барады аны акь санларына.

Жетген кыыз а,
узун кьолларын жайып,
жатады, айгып-айталмазча насыпдан
ёлгенине сабийча кьууана.

Бу жай кече жулдуз ийис этеди.

КЪАЗАКЪ БЁРЮ

Мен – бир кьазакь бёрю,
тауда, тюзде айлана,
жетгеними арсарсыз буугьан,
кьан ийис кьутуртхан бир бёрю,
соймейме, кьол аязым тийгенлей,
ай жарыкьлы туу ёшюнлеринги,
гюллеча, чагып кьалырларын.

Мен – бир кьазакь бёрю,
кыш кечеледе ачы улугьан,
кьолгьа юйренген итлени
кьансыгьтан, сынсыгьтан бир бёрю,
соймейме ариу умутларынгы
жел, кюзю алтын чапыракьларын
элтгенча, алып кетерин.

Мен соймейме, сени насыплы этерге да,
соймейме.
Ол насып сени шашдырып кьоярыкьды.

Мен соймейме,
гюняхлы кьолларым жетгенлей,
кюн тийген гюлханий гоккача,
ачылып кьалырынгы. Угьай!

Мен соймейме,
кёккьанат тенгиз толкьундан
бла

кёк кёзлю аяздан туугъаным,
биз, кюн бла айча, бирге
болалмасагъ да ёмюрде,
суймейме мени унутурунгу.
Угъай!

Мен – бир къзагъ бёрю...

Жел,
аягъларын жардан салындырып,
олтурады,
терекле шуууддамай,
булутла уюп,
кёл чайкъалмай,
букъу этмей жол.

Жардан аягъларын салындырып,
къадарындан ёкюне,
олтурады жел:

«Мен да учама,
къуш да учады.
Алай къушну кёредиле,
гитче ургъуйчукъ окъуна илинеди кёзге.
Мен а кёрюнмейме, угъай.

Былай этсем да, кёрмезлеми деп,
андан къобарама эмен терекни,
тенгизге къанат битдиреме андан,
андан учурама уллу тенгизни!

Алай мени кёрмейдиле.
Ала кёрген –
огъурсуз толкъунла,
аугъан терек».

Дуня, эски суратча, уюп кьалгъанды,
чѐп да кымылдамай.

Жел,
жардан аякъларын салындырып,
олтуруп турады, тунтуюп.

ПОЭТНИ МОНОЛОГУ

Къууа,
сюре кетдигиз да мени,
къая раннга тыйдыгъыз.
Мен а, –
этер амалымы тауусуп,
учдум да кетдим.

Амалсыздан,
учаргъа да юйренгенме мен.

Къуумагъыз,
сюрмегиз мени.
Биягъы учуп кетерикме,
шашхынла,
учуп!

Аягъы юсюмде болургъа,
кюн сайын анамы кѐрюрге,
суйгеними чачын сыларгъа,
назму жазаргъа
сюеме мен.

Олду мен излеген.

Ачытмагъыз мени,
инжилтмегиз.
Тохтагъыз!
Тынмасагъыз,

кюннге учуп кетерикме.
Эшитемисиз?!
Кюннге!
Кюннге учуп кетсем,
жарылып кьалмазламы,
атылып,
сизни
ол кюйюк жүрекчиклеригиз?!

Тиймегиз манга,
зар, кёзбау, сатхыч адамчыкьла!

Олду мен тилеген.

Барып тургъандан жалкьып,
толкьун кьанатларын да кьагъа,
кёкге учарыгъы келеди
сууну.

Сюелип тургъандан жалкьып,
тамырларын да чыгъарып жерден,
желни ызындан чабарыгъы келеди
терекни.

Тынгылап тургъандан жалкьып,
кьаяланы да зангырдата,
от чагъып, жарыллыгъы келеди
ташны.

Уруп тургъандан жалкьып,
кьымыжа тиширыуча,
тенгиз толкьунлада жүзериги келеди
желни уа.

Желни,
къанатларындан сора да –
жюреги да барды, хау.
Тёп-төгерек,
уллу жюреги.

Алай аны
толу эринлери,
хычыуун къоллары,
кём-кём кёк да тюпсюз кёзлери
болганларын
бюгюн мен сенден билгенме,
мени алдауукъ саякчыгъым.

Чыкъ кырдыкда,
аягъым тайып,
жыгъылдым да,
къопмай кёп турдум,
жуддуз кёкге къарап.

КЁЛДЕ

Бу ай жарыкъ кече
макъала бла бирге
жуддузла да
гъурулдайдыла
кёлде.

Жаным кыйыры,
жаныңгы кыйнагъанма, баям,
ачытханма.
Аңсы, кюз чыпчыкчалача,
эринлеримден
нек учуп кетдиле
сөзлерим?

Көп турмадың сен өккелеп,
өнгелеп да.
Сууук жауундан сора кюнча,
кышдан, кыртчинден сора
жаз эртенича,
арну да,
жарык да,
халал да болдунг биягы.

Айталмайма энди санга:
– Жулдуз жарыклай,
сейир ариучукса, – деп, – бююн.
Айталмайма, жаным,
жашчыгыбызгъа кесим этген
көк жомакны,
анча жыл бу сейир дунияга
келир ючюн
хаман сени да, мени да
излеп айланган жашчыкыгъа.

Аузумдан чыгъаралмайма энди
сөзю экиден бирчигин да.

Сөзлерим,
кюз арты кыанатлы жыйынлача,
учуп-узайып кетерикдиле!
Не эттин, не?

Сүйгеним а,
жанымча ариу көргеним,
ангыламайды:
неке мудах да, мугур да,
былай баштөбөн да.

Аузум сөлешир орнуна,
көоларым
сөлешедиле энди.

Аксыыл, көксюл,
моргул, кызгъыл да кыанатлы
сөз жыйыларым,
алтын чапраклары
эртте учуп кетген
терек бутакладан манга кыарап,
көл кенгдире:
– Учуму кетейик,
кыалгъанмы этейик?! –
деп кычыралла, бир тохтамай,
бююнлю.

Кюн болгъан жерде
ауана да бар...

Ёлюм жашауну чойресиди,
къабыр – бешикни,
кече – кюнню,
къыш – жазны,
жаныуар – адамны...

Ёлюмсюздю жарыкъ,
ёлюмсюздю сокъур къарангы да.

Мен неди деп тура эдим
адам бла
жаныуарны башхалыгъы.

Жаныуар
анга не керегин биледи,
адам а –
угъай.

Мен – чыкь туугъанын
кёралгъан,
жулдуз учханын
эшиталгъан поэт,
къалай кёралмадым
калак итни
кёз жашын?
Сынсыуун
къалай
эшиталмадым?

Кече, Айгъа чыгыш,
аны кююш
жарыгъындан
гюлте этип келсенг да,
сен уядан тюшген
чыпчыкьчыкьны
юсю бла
атлап кетсенг, –
адаммыса сора?

◆ ◆ ◆

Жылы жауун кёлчюкде
жууунады къарылгъач.

Къызыуду.

Таягъын
сагъал тюбюне тиреп,
къарт олтурады салкъында.

Мудахды.

Аны эсине
сабийлигинде
ёлтюрген чыпчыкъчыкъмы
тюшдю?

◆ ◆ ◆

Ингир сайын кюн –
алтын ахча –
къошун киштикчигиме тюшеди.

Сейирди,
анда ненча кюн табарла
артда, ууатсала?

КЪАРТ АНАНЫ ТИЛЕГИ

Эр кишиле,
бош ойнайсыз от бла.

Тышыр кюлде,
кызыл киштикча, мурулдай
тургъан отха ышанмагъыз,
угъай!

Ол барс болуп,
аслан болуп къайырылады,
ойнар умут этсенг,
ачууланып.

Бизге жылыу берген,
гыржын да биширген
отну ачууландырсанг, салалды от.

Къозгъамагъыз,
тепдирмегиз аны.

Андан кюелле шахарла, элле,
тютюнлери
жангыз кюнню тунчукъдура.

Ойнамагъыз,
эр кишиле, от бла!
Жилятмагъыз сабий бешиклени.

ИБРАХИМ

Ибрахим, эртген сайын
сени жюрегингден чыгыучу кюн
къонады Акъ-Суу башы таулагъа
ингир сайын.

Сен хар чёпде, хар чапракъда,
хар чыкъ тамчыда жашайса.
Сен хар ташда, хар жулдузда,
сен хар тангда, хар ахшамда жашайса.

Ташдан туугъанса, Сосурукъча, сен,
нарт Ёрюзмекча, жулдуздан туугъанса.

Сен тау сёзю тейри жарыгъын
жюреклерибизге жайгъан поэтсе.
Жаз башында жангы баразагъа
тюшген урлукъду хар айтхан сёзюнг да.

Ташны жумушакъ эталгъан –
бир Дебетден сора – сен эдинг.
Сен эдинг кёкню, бугъа теринича,
жулдуз чюйлеге кералгъан,
элия суратын
таш бетине салалгъан да.

Сен, тобукъланып,
ушпа этиучю кырдык
быйыл да къайнап ёсгенди,

упшаларың, гюлле болуп,
чакъгъандыла Жашырын талада.

Сен чапракъларын ушна этиучю терекде
упшаларың, чыпчыкъчыкъла болуп,
кирпилдейдиле энгта жангы тангнга.

Сени эсгереме биягъы.
Алай мудахлыгъ'а жокъду кѣлюмде.
Сени унутмагъандыла ташла,
терекле, ажашхан зурнугнг,
жулдузларың да,
эмилик атныча, жалкъасындан тутуп,
сыртына жайракъ миннген желинг да...

Кѣкде хар кимни да барды дейдиле жулдузу,
ѣлсе, жулдузу койюп къалады дейдиле.
Алай сени жулдузунг
бир заманда да ѣчюлюк туююлдю.

Ол жарытханлай турлукъду,
жюреклерибизге зарлыкъ ауанасын къондурмай,
кѣллендиргенлей турлукъду бийиклеге,
сюймекликге юйретгенлей.

Бюгюн да
сени жюрегингден чыкъгъан кюн
Акъ-Суу башы таулагъа къоннганды биягъы.
Ол тамбла да сакъ жюрегингден чыгъар.

Поэт къарындашым,
кесинг этиучюнгча,
танг аллына сюелип,
мен азан къычырама бюгюн.
Ол сени назмунгду, Ибрахим, –
поззиябызны алтын азанчысы!

Сен бирде манга
гюлден келдинг.

Алай кюзгю сени, менден сыйырып,
элтди да кетди
кююш суу чачылтмалы
кююш къаласына.

Бюгюн а сен
жарыкъ шаудандан келдинг.

Алай бюгюн да кюзгю
сени, менден сыйырып,
элтди да кетди
кююш суу чачылтмалы
кююш къаласына.

Кюнден келлик болурса энди сен манга,
кюзгю сени алып кетмезча биягъы
кююш суу чачылтмалы
кююш къаласына.

Хау, энди, жаным, кюнден кел манга,
кюзгюню мияла кѣзлери къамап,
сени элтип кетмезча
кююш суу чачылтмалы
кююш къаласына.

ЮЗМЕЗ САГЪАТ

Бу юсюбюзде заман бла
келлик заманды хахъ.

Озгъан – озду.
Ол – жокъ, ол – тюш, ол – къум.

Тюненеги кюнюнг
къайтып келлик туюлюдю ёмюрге да.
Умут этип,
аны сакълама бош.

*Тюнене дегенлей,..
не болгъан эди тюнене?*

Гюлчю къызны
манга саугъа этген ышарыуун
мен, сау сагъат излеп,
кючден тапхан эдим:
ол, гюлханий ишчигине бугъуп,
манга къыл-къыл эте,
кюле тура эди.

Андан сора уа,
хар кюндеча, мен,
кеч къалып,
кючден жетген эдим ишге,
тюберге да кечикген эдим санга,
юйге да кечигип...
десем да, кеч келген эдим.

Эртгенликде уа рузлама чапырагъын
жыртып алдым:
ахшы жолгъа, тюненеги кюнюм!

Бу юсюбюзде заман бла
келлик заманды хахъ!

Алай бу юсюбюзде заман
бир терк озгъан заман болуп къалады.
Аны ючюн туюлюдюю
Юзmez Сагъат
заманада жашил Сахараны
къум тенгизге буруп къоялгъаны?!

Бу юсюбюзде заман бла
келлик заманды хахъ.

Озгъан заман а –
тебенги элтген губу аучукъ,
чыпчыкъ къанатчыгъы
этгенг сериуюнчук,
эрте унутулгъан
сабий тюшчюклеринг.

Гумулжуклача,
гузаба такъыйкъала уа,
сен аланы сагъышларын эттинчи окъуна,
озгъан заман болуп къаладыла,
мычмай.

Алайды да,
келлик заманды хахъ.

Махтау санга,
келлик заман да, жокъ заман!

КЕЧЕГИ БАРДА

Кече ортасы.

Жукъусурай тургъан барда
олтура эди кеси жангыз бир кыз,
сагъышла тютюнюн,
мудахлыкъ чагъырын да иче.

Аны умутлу къарамы,
кюсеулю къарамы
(не алаймы сундум?),
гюл таланы ийсича,
жайыла эди баргъа.

Адамб
«Къар жауады» деген жырын,
жюрек таралта, айта эди шоп,
Азду талада жаууучу жабалакъ къарланы
кёз аллыма келтире.

Кече жукъусурай тургъан барда
олтура эди ол кыз кеси,
тютюнюн, чагъырын да иче.

Мен, аны бла танышып къалмасам,
кесиме кечаллыкъ туююл эдим артда.

Акъылым тартынса да,
жюрегим таукел этип,
мен ол кызны тепсерге чагъырдым.

Алай кыз, бир ариу ышара:
— Андан эсе кофе ичейик, — деди да,
мен къатына олтурдум.

Умутча, ариу эди ол кыз,
къарамында уу, кыърслыкъ да жокъ.
Аны уллу мудах кёзлери,
кёзлерими окъуй,
биле эдиле не излегеними.

Алай тынчлыкъымы алып тургъан
бир зат а бар эди:
сатыу этген жаш нек эсе да, манга къарап,
ишармиш эте эди, кёл кенгдиргенча.

— Кечди, барайым, — деп, ол кыз
стол артындан турду да,
сынчыкълый, кетип тебреди.

Аны бир буту жалгъан эди, баям.

Эшик аллына жетгенлей,
ол кыз, бурулуп,
манга умутлу къарады.

Аны уллу кёзлери,
анасыны аллына къарап тургъан
къызчыккыны кёзчюклерича,
мудах эдиле кемсиз.

Чабып чыкъмадым аны ызындан,
ашырмадым аны юйюне.
Созукку бармени
ишармиш къарамы эди мени тыйгъан.

Стол юсюнде чагъыр пешаны
сермен алып, ишармишин тишлери
бла бирге аузуна къуймагъаным
жюрегими эки жара, мен къонакъ
юйде эскирген тефтериме
жаза турама бу тизгинлени.

Не насыпсыз эди ол къыз,
мен а – нечик тели.

*1974, Москва,
Литинститут*

ИНША-АЛЛАХ!

Кимни затын тилейме мен?!

Къайтарыгъыз мени Малкъарымы,
глобусда
тапыхан тамгъачыгъындан
уллу туююлду ол.

Къайтарыгъыз мени Малкъарымы! –
къаялары, таулары, суулары,
агъачлары, ташлары, жайлыкълары,
ата-бабаларыбызны къабырлары бла бирге
къайтарыгъыз кесиме.

Къайтарыгъыз мени Малкъарымы!

Мен аны ташлы жерине
жюрек урлугъуму атарыкъма.
Къайтарыгъыз кёюмю да, –
жулдузла чакъдырлыкъма анда!

Къайтарыгъыз мени Малкъарымы!

Картада
нартох бюртюк тенгли да туююлду ол.

Биз мындан къысталгъан,
сюрюлген заманда
сиз чач-тюк этген, тоноу этген Малкъарымы
къайтарыгъыз кесиме!

Къайтарыгъыз мени Малкъарымы!
Урланган, тоналган тарыхы,
жырлары, жомакълары, таурухлары,
нарт сёзлери бла
къайтарыгъыз,
къайтарыгъыз кесиме!

Мен бюртюк-бюртюк жыяргъа керекме
тоналган, таланган Малкъарымы.
Хау, жыяргъа керекме!
Жыйган да эгерме,
инша-Аллах!

ГУБУ АУ

1

губу аугъа тюшгенди чыкъ
балли бюртюк тенглиди ол
тюклю губу анга къарап
жилай турады
нек деп сормагъыз манга

2

губу ауда тюклю губу
губу ауда жауун тамчы
губу ауда кюн тиякъ
губу ауда гёбелекчик
гё бе лек чик

3

губу ауда губу губу
губу ауда жауун тамчы
тамчычыкъдан къарап турган
желчикди
гаккъдан жюжек
чыкъганча тууарыкъ
желимкъанат желчик

*

*Кёчюрме
кюйюзню чюйре
жаныды деп,
Шаркъда сёз
жюрюйдю.
Къалай-алай болса да,
Мурадини
назмударыны «чюйре»
жанларына
къарап, былай
хыйсап этесе:
кюйюз ариу
накъышлыды,
кесин да
уста, чомарт къол
сокъганды.*

Игорь Волгин,
Филологин илмуланы доктору,
МГУ-ну профессору.

11-чи декабрь 1985 ж.

ПРОЛОГ

...В СКОРБНЫЙ ДЕНЬ 50-ЛЕТИЯ
НАСИЛЬСТВЕННОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ
БАЛКАРЦЕВ, НИЗКО СКЛОНЯЮ ГОЛОВУ
ПЕРЕД ПАМЯТЬЮ БЕЗВРЕМЕННО
ПОГИБШИХ В ССЫЛКЕ, ВЫРАЖАЮ
ИСКРЕННЕЕ СОЧУВСТВИЕ И СОБОЛЕЗ-
НОВАНИЕ ИХ РОДНЫМ И БЛИЗКИМ,
КАК ПРЕЗИДЕНТ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕ-
РАЦИИ ПРИНОШУ ВАМ ИЗВИНЕНИЯ
ЗА ДОПУЩЕННУЮ НЕСПРАВЕДЛИ-
ВОСТЬ.

Б. ЕЛЬЦИН,
5 марта 1994 г

*Мен факгырны таш окгуна эт, Аллах,
Алай тууган от жазгана эт, Аллах.
Мында кѣмп кзойма да кгуларынга,
Къайтар, Аллах, къайтар сен тауларыма.*

Кязим

*Къызган темир кибик сѣзле бла да,
Къурч къамача кирлик сѣзле бла да,
Айталмазса ачыуун ол конлени...*

Къайсын

*Къабырладан кычыра ёлгенле,
Тууган жеринден кыстала эди халкъ.*

Керим

*

В № 358 «С-Петербургских Ведомостей» за минувший год была помещена статья некоего г. Карцова «Причины разбоя на Кавказе».

Г. Карцов предлагает не более не менее как переселить всех туземцев (карачаевцев и балкарцев. М. О.) Северного Кавказа – куда бы вы думали, читатель? – в Туркестан, «в обширные средне-азиатские пустыни!»...

Подумал ли г. Карцов, как будет чувствовать кавказский туземец, выросший среди родных гор, где каждый кусочек земли, каждый камень связан с памятью его предков, будучи выброшенным, по собственному признанию г. Карцова, в пустыню? Знает ли г. Карцов, как привязан туземец к своей родине? Известно ли автору этого «остроумного» проекта, что десятина земли в горах ценится в 2–3 тысячи рублей, и что горцы все-таки предпочитают свои жалкие клочки десяткам десятин удобной земли, которые они могли бы получить, выслынившись всего за 30–40 вѣрет от родных аулов на плоскость? А г. Карцов предлагает им переселиться в среднеазиатские пустыни!..

Не менее забавен и ещё один аргумент, которым г. Карцов пыгается поддержать досужий плод своей фантазии. По его мнению, переселение это должно состояться тем легче, что «по словам историков, из средней же Азии и выплили кавказские горцы!» Это уже настолько наивно, что и возражений не требует...

*Басият Шаханов, из статьи
«По поводу одного удивительного
проекта»:
«Казбек», 31 января 1899 года, № 390*

*

Положительно наша Терская область стала каким-то «козлом отпущения»! Давно ли некий писатель предлагал выселить туземную часть ее населения в сред-

неазиатские пустыни? Теперь возникает уже другой вопрос: не следовало ли переселить в Терскую область русских из малоземельных губерний? Первый прожектор, г. Карцов, поддерживал свой план стремлением избавить «овец» (русских) от «стаи голодных волков» (туземцев), а вторые (имя же им легион) мотивируют свои проекты излишком земель и соображениями культурного характера. Вот и разбирайся тут как знаешь!

*Басият Шаханов, из статьи
«Еще переселение»: «Казбек»,
7 апреля 1899 года, № 431*

I. МИНГИ ТАУ

Минги тау – халкымы кѣзбаусуз
ѣхтемлиги, ийнагы да сен!
Таулуну кѣлю такгыр – таусуз,
Беш да Тау Элим, жаша эсен!

Тейриге, Аллахха да шукур
этди таулу, базынып санга.
Той, уруш да этди ол. Мухур
тюзде ат да чапдырды тангнга.

Къарт, алгыш аякыны кѣюрюп,
санга тенг сѣзлени изледи.
Уруш тюзден къачханны кѣрюп:
«Минги тауну налаты!» – деди.

Санга тенг этерге кюрешди
хар таулу ишин, жигитлигин.
Малын кютдю, къая да тешиди,
кеси жетеу ючюн сермешди,

иги бла арну сѣлешди,
къазакъ бѣрю болду итлеге.

Уугъа чыкъды, сабан да сюрдю.
Къыйынын ѣкюнмей ашады.
Азап чекди, кѣууанч да кѣрдю.
Киниге баш урмай жашады...

Ол кѣрдю Чынгыс-хан аскерин.
Акъсакъ Темир не азап берди?!
Намысларын сакълай, кеслерин
кюйдюрген къызланы да кѣрдю!

Башынга къара булут къона,
татар семенле да, жау къонакъ
болуп, азы келдиле бери.
Алай батыр Ачемез жасакъ
угъай, – ханнга ит мыллык берди.

Ариулугъу – кюннге ауана,
Гошаых жарлыны да кѣрдю.
Сюймеклиги этип ауара,
жиляй-жиляй, Эл-Журтда Къара
ташны жарганын да кѣрдю.

Кѣрдю эмина, ѣлет кирип.
Тюркге кетгенлени ашырды.
Будут бѣркюнгу да терен кийип,
кѣз жашынгы сюртдюнг жашырын...

Бир акгыл эки болду. Къажаку
соелдиле, сууруп къама.
Эки арада къалып жашау,
кѣп ахшыны тѣгюлдю къаны.

– Минги тау, сен анданмыса чал?!
– Хау, андан да, жашым, – деди ол.

II. КЪАРА ЧЁП

Махмут эл аузуна къарагъан,
халкъ намысын жюриютген асыл
къарт эди. Заманында Кызыл
Октябрьгъа керти жарагъан.

Совет власть ючюн кюрешди,
таулада колхозла къурады.
«Бирликде – тирлик!» – деп сёлешди,
келир кюннге таукел къарады.

Ишледи, излемей сый-ыспас.
Къая кибиқ юч жаш ёсдюрдю.
Не медет! Салгъан къыйыны тас,
башына жау болуп да кёрдю.

Ынгкылапны къызыл байрагъын
жюрегинде элтгенлей турду.
Къартлыкъ, жетип, гулоч таягъын
энди Махмутха да тутдурду.

Тюзлюкню къамчилеп, кишенлеп,
о терслик ат ойнатхан заман!
Этмегенлей тюк тенгли заран,
къаллай жашла, къаллай кишиле
жоюлдула, баш болуп аман!

Мазан, Махмутну органчысы,
жаш эсе да, иш кёллю улан,
ал бермеди, чалгъыгъа чыкыса,
къуру кюллю къайтмады уудан.

Бек жигит да олду деп элде,
Амий анга тиш билеп турду:
– Дурусун кюн къурутмайды! Дерт
тутады ол бластыбызгъа! – деп,
Амий Мазанны да тутдурду.

Жаш Мазан да кетди къайтмазгъа,
умут юзмесе да атасы.
Энди чабыш кирмез арбазгъа,
болуп къарт атасына тансыкъ.

Энди анасын къучакъламаз,
жаулукъ алып, жарытмаз кёлюн.
Къарындашларын тансыкъламаз,
шахар окъудан юйге келип.

– Сталин кечмез зорлугъугъузну,
халкъгъа этген хорлугъугъузну!
Терсни, тюзню айыра билир,
башыгъызгъа аман кюн келир! –
деди Махмут, жашына кюйдю,
Айсана тобукъларын тюйдю.

III. УРУШ

*Малкъар халкъны 16 000 жашы урушда
душман бла сермеше, орус элле,
шахарла ючюн жан бере эдиле.*

Автор

Махмут эки жашын урушха
ашыргъанлы, жыл кёзю болду.
Бошдан туююл эди гурушха –
Мурат Сталинградда жоюлду.

Къара къайгы кирди юйюне,
Ындырчы аугъанча юсюне.
Сау эл жыйылды бушууна,
налат бере уруш ууна.

Айсана бетин сойду, чачын
жыртды, тьялмадыла тутуп.
Келини, адетни унутуп,
сарын салды, бетин да ачып.

Жашчыгъын кучагъына кысып
жилады келинчиги Алтын.
Жилады, келюн туман басып,
кырккылды да жангыз кванаты.

Бухар бёркюн да терен кийип,
къарт Махмут ауур тынгылады.
Мухтарчыкъ да, башчыгъын ийип,
ёксюз болгъанын аныгылады.

«Ай, бала, жарлы балам», – деди,
къан ырхыла талай жюрегин.
Бушуу жангызмы келик эди...
Кырккылды тызлюк тереги.

Шайтан кьаргъар, Аллах да урур,
къайгы-бушуу кыгчырса «азан».
Бар кыйынлыкъларын унутдурур,
кёчгюнчюлюк чекдирик азап...

IV. АЙСАНАНЫ САРЫНЫ

«Ой, анам, ой, жаным кьорасын,
ой, ой, ой, балам а,
ой, ой, ой, кюнюм кьарангы...

Ой, балам, жаным кьорасын дегенме.
Сенден алгъын а ёлейим деучем да, балам,
ызынгдан кьараб а нек кьалдым,
ой, ой, ой, жарлы жанынг а.

Оу, кьара кюкле, кьайдан обаладан келдигиз?
Сиз а ариу жанны сокъуранмай алдыгъыз.
Энди мен аны кьайдан кёрейим?
Ансyz дуниямы не этейим?
Ой, балам, жашамайын кетгенсе,
не этейим, не этейим, ой, мен жарлы?
Жашамайын кетгенсе дегенме.

Сен а, келин, дейме мен санга,
белчининги кьаты кыс да,
жаш башынга кьаты эт да,
кеси башынга кьаты бол.
Ой, ой, ой, жаным а,
къара-къара кванла жаудургъан,
юсююзге кыая аудургъан
ёлю болдунг, ой, жаным а, дегенме.
Ой сен, Гитлер да, ой, итлер болгъун.
Уллу кыралны чачдынг эсенг,
къара кванынга боялгъын.
Ой, ой, ой, балам а.

«Бу дуня мениди!» – деп базынаса да,
«Барындан да кючлюме!» – деп махтанаса да,
«Манга ким да тенгиди?!» – деп атыласа да,
базыныусуз кьуругъун,
махтаныусуз улугъун,
да боза кёмюклей атылгъын!
Жаханым отда кюйген аскер болгъун сен!
Минги тауну этегинде
жоюлгъан аскер болгъун сен!
Оу, ананг, оу, ананг, ариу баласы...

Сабий къатынын тул этген,
кѣп жашарыкъ болуп кетген,
сабийлерин кѣюп кетген,
ахлусуз – кѣзлеринг жумулгъан,
кебинсиз жерге сугулгъан
балам а, оу, оу, оу, дегенме.

Ай, не этейим, къайры обалагъа кетейим,
жанымдан суйген баламы
энди къайдан кѣрейим?
Ары къарайма да – къуру отоу,
бери къарайма да – жарты хуна.
Энди ким ишлесин аланы?
Кимни кѣолу тийсин алагъа?

Ай, пелиуан кирик балам кетгенди,
биргесине жаш дунясын элтгенди.
Энди ол а кѣзден таша болду,
кюнѳм жарыгъан дегенме.
Ой, ой, ой, жарлы жанынг а...

Тѣрт санынгы, жангыз жанынгы
налат немисни огъу чайнагъан балам,
ой, балам, балдан татлы балам...
Гитлер эсенг да, итлѣр эсенг да,
бир аман итле сойсунла да,
тѣрт санынг тѣрт къазанда къайнасын,
къайнасын, ой, къайнасын дегенме...

Сен а жигитлени бири эдинг,
жигитлигинг бла уа кесинги кѣоруи билмединг,
оу ананг, оу ананг, ариу баласы...»

V. КЪАЗАКЪ БѢРЮ

Бир кече, эпикни шош ачып,
Мазан кирди да келди юйге.
Келгенди ол, тюремден къачып,
айтыры барды да Амийге!

– Къачып келгенинги бек аман
этгенсе, жаш. Нек ажапдын, нек?
Не хадагъа этсин да адам? –
деди Махмут, бушман болду бек.

– Энди не хадагъа этсин? –
деди ол, бир кесек тынгылап.
Жиляды Айсана, ангылап:
– Къара улу, ой тонгуз кютсѳн!

– Бир аламатха къалама деп
къачмадым, Сибирь къарын жырып.
Мен Амийге жетдирмесем дерт,
эки жарылмазмы къабырым?!

Мен къарын терими ачтыгып
алгъан хакъым – сыныкълыкъ, тутмакъ.
Блас манга да бал, жау апатып
турмагъанды, атам, ол да – хакъ!

– Жашым, ажашма, – деди Махмут, –
къазакъ бѢрю болма да – бой сал...
Мазан да этип турду умут,
энди инбашындады ажал.

– Ол эл ахшыларын жойду,
тил этип, къара чѳнгѳ салып.
Аз тиширѳуму бетин сойду,
эрин кетгенлеринде алып!

– Адам ёлтюрюп, болма мурдар.
Жашым, кесинге кыабыр кыаза
турмай, изле башынга мадар:
«Урушха ийигиз!» – де да бар...
– Атам, кечди. Кеч, – деди Мазан.

VI. КЮЙГЕНЛЕ КЮЙЮ

(Мамайлары Танийни хапары)

Капитану Накину
*«...Ни в коем случае не проявлять
жалости».*
НШД – капитан /Тяжлов/

***

Из боевого распоряжения № 0025
штадив II фанзавод 26.11.42 8.00

*«...Заложников беру, действую
беспоходно, население все уничтожаю,
а постройки жгу... За период с 27.11.42
по 30.11.42 г. уничтожено пять
населенных пунктов:
В. Балкария, Сауту, Кюнкюм, В. Чезет и
Глашево. Из них три первых сожжено.
Уничтожено до 1 500 человек...»*

Из донесений командира сводного отряда
11-й стрелковой дивизии НКВД капитана
Н. Ф. Накина.

***

Командиру сводного отряда
капитану т. Накину

*«...Немедленно принимайте меры
к уборке трупов...»*

Подполковник /Шикин/

***

*«...Потом прошёл слух, что идут немцы.
Мы покинули село. Но немцы никого не
трагали, и мы вернулись. Они помогли
нам похоронить оставшихся жёртвых.
Отвезли на санках на кладбище приго-
товленные нами жертвоприношения.
Они ни одного человека в селе не убили»*

Из воспоминаний Темиржановой Багъалы,
очевидицы Черекской трагедии

Мен ол заманда жетинчи жылымда эдим да, бир
кыауум затланы унутхан да болурма. Алай
эсимдеди: кыарындашым атамь анасында эди.
Халкыны, кыартды-жашды, терсди-тюздю деп
кыарамай, кыыйрдан тутуп, кыырып
башлагъанларында, биз башха ыннабызгъа
кыачабыз. Биз ары жеттенибизлей, анда да атып
башлайдыла. Ахмат Мисирни жашын
ёлтюргенлеринден сора, бизни да ёлтюрюп
кыоярла деп кыоркыуп, башха жерге кыачабыз.
Анда биз бир юч жыйырма адам бола эдик.
Ахырында бизни да тапдыла. Сабранна этебиз
деп, барыбызны да арбазгъа чыгардыла. Бир
кыауум кыарт, бизден айырылып, бир жанына
тартды. Баям, ала, ынкывыдычылагъа кеслерин
кыырдыгып, сабийлени, тиширюланы
кыутултур умут этген эдиле. Алай
ынкывыдычыла алгъа бизни атып башладыла.
Бизни хуна ташлагъа кысыхан эдиле да,
кыачалмазлыгъыбызны ангылап, зикир айта, алай
кыырыла эдик. Бек ахырында бир жаш келинчик
ауду. Мен анамы ботасыны тюбюнде кыалдым.
Анамы ёлгенин мен арта ангылагъан эдим.
Анамы бир уртрам суу деп тилегенин ёлюп

кетгинчи унутмам. Анам бла бирге эки эгечим да
ёлдуле. Анамы ботасыны тубюнден чыгып,
анга суу келтирир умут этдим. Алай бота
тубюнден бизни кыргызан кызыл аскерчилени
кёрюп, шум болдум. Ала тауукларыбызны
кыяларын бардыра кесе тура эдиле. Экинчи
кере кырагаганымда уа – алмала ашай. Бизни
алмаларыбызны. Бюгюнча эсимдеди: алмаланы
ашыкмай, ариу, жукъа артханлары. Сора сау
кыалган иш бар эсе деп, ёлуклеге кырап
чыкдыла. Экили болганларына сюню ура
эдиле. Ала мени эслемедиле. Алай мен да
жаралы эдим, беш жара салган эдиле манга да.
Артда атамы кыарындашы Окъуф этимден бир
окъ да чыгарган эди. Мен кыанга боялган
анамы жанында юч кече бла юч кюн турганма.
Андан сора юйге жашыргын келеме, андан Сауту
кыйырына чыгъама, алай кымылдаган адам
кёрмейме. Насыпха, Далхат Кыулчагъа, ол жаш
жаш эди, тубейме да, экибиз да бир кыачхынчы
жыйын бла таулагъа кетебиз. Андан арысы уа аз-
буз эсимдеди. Биягъы атыш башланды. Ол
огъурсуз кечени эрттенинде Исмайыл Мисир
былайдан да кетерге керекди деди. «Мени да
биргегизге алыгъыз, менден кыалганларыбызны
кыргызандыла», – деп, жияп кыалдым. Исмайыл
мени, тонуна чулгъап, Дюрметге чыгарды.
Жараларымы жуууп, байлаула салдыла. Биз анда
эки кече кыалдык. Ол юч жыйырма адамдан а
сау жангыз мен кесим кыалган эдим...

VII. КЪАРА УЛУ АМИЙ

Уруш кирди Басхан тарына,
кыан тёмюлдо Азау кыарына.
Тёмюлдо дорбун кыарангъсы,
Беш да Тау Элни кыйду басып.

Жарлы башын окъдан сакылаган, –
тауда берюге негер болду!¹
Журтун уруш отдан сакылаган, –
жигит Кыамгъут кибик, эр болду!

АмиЙ а, терк унутуп антын,
анасындан да сыйлы кёрген,
анга кыулукъ, намыс да берген
кызыл билетин отха атды.

Марап турду да Мазан аны,
Адыл сууда аллына чыкды.
Хыны урду да, атдан жыкды,
азап чекдирип, алды жанын.

Мазан андан сора тас болду,
Айсананы кюню чарс болду:
«Жарлы жан, Тюркгеми кыутулду,
бир жерде аманмы жоюлду?»

Угъай, кечгюнчюлюкню кёрду,
ол эл башындан кыарап турду:
– Жокъду, – деди да, – тюзлюк жерде! –
Мазан атха кыамичи урду...

¹Ростов тийресинде 115-чи Кыабарты-Малкыар кавдивизианы немис танлагъа, самолётлагъа кыырдыргандан сора, сау кыалганланы бир кыаууму абирекге чыгъады. Ала бандитле угъай – башларын алып айланган бирле эдиле. Аланы ичлеринде малкыарлы жашла да болгандыла.

Автор

*

УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

В связи с тем, что в период оккупации немецко-фашистскими захватчиками территории Кабардино-Балкарской АССР многие балкарцы изменили Родине, вступили в организованные немцами вооруженные отряды и вели подрывную работу против частей Красной Армии, оказывали фашистским оккупантам помощь в качестве проводников на кавказских перевалах, а после изгнания с Кавказа войск противника вступили в организованные немцами банды для борьбы против Советской власти, Президиум Верховного Совета СССР постановил:

1. Всех балкарцев, проживающих на территории КБАССР, переселить в другие районы СССР, Совету Народных Комиссаров наделить балкарцев в новых местах поселения землей и оказать им необходимую государственную помощь по хозяйственному устройству.

2. Земли, освободившиеся после выселения балкарцев, заселить колхозниками из малоземельных колхозов Кабардинской АССР.

3. Кабардино-Балкарскую АССР переименовать в Кабардинскую АССР.

4. Включить в состав Верхне-Сванетского района Грузинской ССР Юго-Западную часть Эльбрусского и Нагорного районов Кабардинской АССР, изменив в связи с этим границу между РСФСР и Грузинской ССР на этом участке следующим образом: от перевала Бурун Таш, что у северных склонов горы Эльбрус, линию границы на восток по реке Малке до высоты 2877, далее на юго-восток

по реке Ислам-чай через высоту 3 242 у перевала Кыртык Ауш, на юго-восток по реке Кыртык западнее поселка Верхний Баксан и на юг по Адыр-Су до перевала Месхетия.

Председатель Президиума Верховного
Совета СССР
М. Калинин

Секретарь Президиума Верховного
Совета СССР
А. Горкин

Москва, Кремль,
8 апреля 1944 г.

VIII. 8-чи МАРТ 1944 ж.

*Тууган жерибизни кворуй, ёлорге
нек керек туюл эдик ол сагьатда?*

Керим

«Всего для выселения (депортации) 40 тыс. М. О.) балкарцев направлялось огромное количество войск – 21 тыс. солдат и офицеров, не считая 244-го полка конвойных войск НКВД, под охраной которого эшелоны с балкарцами должны были направляться в Казахстан и Киргизию».

В. Д. Шабаетов.

«Правда о выселении балкарцев».

Изд. «Эльбрус», 1994

Мешинала, букъу кётюрюп,
тохтадыла Къызыл Тюбюнде.
Аскерчилеге, аруу кёрюп,
хар таулу да жарыкъ тубеди.

Къонакъбай болуп, ашларына,
сууларына къарап турдула.
Къазаутдагы жашларыны
тешеклеринде жатдырдыла.

Махмут да, жюрюген адетде,
тёртюсюн сыйлы къонакъ этди.
Аскерчиледен хапар сорду,
ёз жашларынча эркелетди.

Келтирди да Айсана сурат,
узатды орус капитаннга.
Суратдан Мазан, Аскер, Мурат
жарыкъ къарай эдиле анга.

Жаулукъ къыйыры бла кёзюн
сюрте: «Ой, жарлы жашым, – деди. –
Окъдан сакълаялмады кесин,
аны ючюн да сен жаша», – деди...

Жолну битеди, ыркы келип.
Махмут, не кюн келлигин билип,
къолуна кюрек алмаз эди,
аз кёпюрге от салмаз эди!

Къая оюлуп, Басхан тарны
битесе сюерик эди ол.
Ындырчыдан келиучю къарны
Аллахдан тилерик эди ол...

Офицерни ачы ауазы
къарт Махмутну хыны уятды,
от чагъа эки кёзю, ауузу,
жууургъанын сыдырып атды.

Туудукъларын, эки келинин,
хоншуларын да мешинагъа
къуйдула да: «Хайда, сен да мин!» –
дедиле жарлы Айсанагъа.

– Жол азыкъдан, кийимден башха
жукъ да алма! – деди офицер.
Махмут тюрслеп къарады жашха:
«Быллайладан излеме хатер».

Рахыйманы къызчыгъын излеп,
бири да табалмады аны.
– Алайсыз да кеч болабыз! – деп,
тутуп тыйдыла Рахыйманы.

Эс да бурмады окъа чынлы,
эпитмеди аны сёзлерин.
– Зайнаф, къызчыгъым! – деп къычырыкъ
этди ол, къан жууа кёзлерин.

– Ай сизге Аллахны налаты!
Сталин билсе бу ишигизни,
бек терк жабар эшигизни,
чиритир, тюремелеге атып!
Тохтагъыз! – деп жаныды Махмут.

– Къарт тонгуз, сен Сталинни унут, –
деди жаш офицер. – Амалым
болса, къоярыкъ эдим къырып!.. –
Махмут айран аякъны алып
ичеме дегенлей, тёкдю уруп...

Юйюнден чыгъардыла, сюрюп.
Бу зараутлыкъны кёрюп,
Басхан суу кутурмады къалай,
элия да урмады къалай?!

Артыкчылык бююн таулада той
этеди, кьутеуз бетин ачып.
Мешина сайын – экишер конвой,
жигит эсенг, бир кёрчю кьачыш!..

Кёкмю ууалып тышдю жерге?!
Отму тышдю Беш да Тау Элге?!
Аналарыбыз бла бирге
тауларыбыз да жилидыла,
сууларыбыз да жилидыла.

Энип Ындырчы бузларындан,
мешинаданы ызларындан
кьуууп баргьан аяз жилиды,
чучхур суулу кьая жилиды.

Ынгырдай кьалдыла Басханда
сютден кьызгьан ийнекле. Тыпыр
ташла сууудула да анда,
эки жарылмады аз кьабыр.

Кьая кьызы жилиуугьузну
этди, ызыгьыздан кьарап,
жаннетден сыйлы журтугьузну
сыйыргьан залимни да кьаргьап.

Танг атмады ол кюн таулада,
кюн чыкьмады, жылтырай-жана.
Жангы Ай кьара булутлада
кьалды, бичакь жарача кьанай.

Кюн чыкьмады. Алтын суу иче,
танг энмеди Азау тауладан.
Адамны таньмазча адам,
кьара кече, кьарангы кече,
ой, кьалай узун эдинг, нечик!..

Элтип, вагонлагьа урдула,
малгьа этмегенлерин этип.
– Бандитлеси! – деп сындырдыла, –
тенгизге кьуярыкьбыз, элтип!

Теберге да онг болмай анда,
шум болдула, онгларын билип.
Алгьанчыкьлары да перронда
бош кьалды, жайылып, тегюлюп.

Адам мындан улду артыкчылык
кёрген болурму ёмюрюнде?
Эшелон тепди да... Атылып
кьалгьан кьуру бешик тебиренди.

IX. ТЕМИР ЖОЛ

Биз суусапдан ёле тургьанлай, солдат-
ла суу алып келселе, ол сууну, бизни тер-
милтир ючюн, биз кьарап тургьаялай,
жерге теге эдиле. Ол суугьа термилип
тургьан халкь а, бир бирин малтап, суу-
гьа чаба эди.

Андан сора, ёлгенибиз болса, аны букь-
дурургьа кьюрешип, жашырын жилиуу
эте, зикир айта бара эдик. Алай солдатла,
ол ёлюкю ийис этгенин сезип кьойсала,
бизге болгьанны аманын кьуюп, эшелон
бара тургьанлай, эски хапукну атхан-
лай, ёлюкю алай ата эдиле.

Догучаланы Бабын.
«Зорлукь» деген китапдан

Былай дерге билмеди Махмут,
онг тапмады кьылыргьа намаз.
– Сталин билди да... – деген азм
кьайгьыларын селейтеди аз.

– Бу зорлуккыну эшитир да ол,
угъай, тюз оноу этер, угъай!
Таулугъа уа артха жокъду жол,
журт да жокъду энди таулугъа,
жукъ да жокъду энди таулугъа.

Болмазлыкъча жолну ахыры,
алай кёрюнеди Махмутха.
Поезд, керуанча, акъырын
сюркеледи къуругъан журтха.

Ол ачдан ёлген сабийлени,
къартланы, къызланы да кёмдю.
Къыйынлыкъ энтта салды энин –
Айсана да къолунда ёлдо.

Асыраялмады адетде,
болмагъанча къыйналды жаны.
Кёлю такъыр этсе да аны,
кеси кесине таукел этди.

Туудукъчугъу Мухтарчыкъ да, суу
алама деп, поезден къалды.
Шашар кепге жетди анасы,
адам болмазлыкъ болду Алтын...

– «Бери бер ит кючюгюню!» –
ёлген сабийни хыны сермеп
вагондан быргъагъан конвойну
Аллах урмай да къалай къойду?!

Аягъы бла атды, тюртюп,
ол ёлген таулуланы. Тютюн
къыйырына да тергемеди.
Ол конвойлагъа тере эди...

Поезд ётдю Эдил суундан.
Эдил, таулуно бушууна
ушап, жайылып бара эди,
аны ою да жара эди.

Умут, умут, сен узакъ жулдуз,
сен тамычы жарыгъы жанны,
сенсиз жай ингири да мутхуз,
къутсуз болур эди инсанны.

Сенсиз, тюртюп боранлагъа,
тапмаз эди не мадар, не онг...
Жол къоя фронтха баргъанлагъа,
ызына тебреди эшелон.

Сиз къачан да адетде тургъан
Аллахны бир тюз къуллары,
Сталин эшитип, артха бургъан
сундугъуз, бетлеригиз жарып.

– Сталинибиз жашасын. Махтау
болсун акъылман атабызгъа!
Этмез энди бир киши да дау,
шукур, къайтарды ызыбызгъа, –
дедиле, тилей жюз жыл жашау
къартларыбыз бачамабызгъа...

Таулуларым, ахлум-жуугъум,
кёп къыйынлыкъгъа чыдагъанла,
чегип залимликни сууугъун,
жаз жылыууна чыгъалгъанла,
темир жол – сыйрат кёпюрюгюз,
жол жанында къалды кёбюгюз.
Бёрюле, къаргъала азыгъы
болдугъуз, къазылмай кёрюгюз...

Берияны умуту толду:
бош кьалдыла Къарачай, Малкъар.
Элбрус али Ялбузи болду,
Клухори болду Къарачай шахар.

*

2 марта 1944 г. в г. Налчик специальным поездом приехал Берия в сопровождении Кобулова и Мамулова (генерал-лейтенант, начальник канцелярии НКВД). Я. Бзиава и Филатов встретили их на вокзале... После осмотра города Берия предложил поехать по направлению к Ваксан ГЭС-у.

Когда доехали до Тырнауза, он дал указание ехать дальше. Так доехали до самого подножия Эльбруса, где кончалась дорога. Все вышли из машины. Они поговорили между собой по-грузински. Затем Берия обратился ко мне и сказал, что есть предложение передать район Эльбруса Грузии...

Я добавил, что Эльбрус – историческая гордость кабардцев (!!) (подчеркнуто мной, М. О.) и передать его Грузии невозможно.

Из воспоминаний бывшего 1 секретаря
Кабардино-Валкарского обкома ВКП(б)
З. Д. Кумехова

Х. ТОНАЛГЪАН ЭЛЛЕ

*Элле тонала, тау тарларында
Жерибиз кимге кьалганды?*

Халкъ жырдан

Мазан кѣчгюнчюлюкню кѣрдю,
от ачаргъа бир болду, марап...
Басхан башында ол сѣз берди,
ант этди, Минги таугъа къарап:

– Жаным ичимде болгъан къадар,
къызыл итле, жокъ сизге кечим!
Къан алырма къарт анамы хар
жилямукъ тамычысы ючюн!

Къан алырма таулу къартланы,
акъ сакъалларындан тартып,
юйлеринден чыгъаргъанлары
ючюн, келинлерин сарнатып!

Къан алырма, хау! Къарыр кючюм,
Минги тауну ѳксюз этгенле!
Хар къыз ючюн, хар сабий ючюн, –
Берияны эгер итлери!

Жюреги кѣтюрмей, босагъа
юсюнде ѳлоп къалгъан къартны,
алай атылып къалгъан къартны
къанын алырма! Ындырчы – шагъат.

НКВД-ы мыртазагъы,
къан алырма, сен темир терек
болуп сюелсенг да! Жазыгъым
келин къоймам! Термитирме бек!

Таза халкъгым, хыйласыз халкъгым,
энди тынчлыкъ жокъ санга жерде.
Ашарыкъса учузлукъ хантын,
Сталин кюйсюз оюн этерде.

Энди сен да сибирлик болдунг,
бандит халкъса, энди сен да – жау.
Энди кыылдан инчгеди бойнунг,
энди санга ѳгеди жашау, –
деди да хайран Мазан ары,

Минги таугъа, къарады кючден.
Тыялмады ол кёз жашларын...
Тейри тау¹ аны анга кечди.

Минги тауну акъ башындан, акъ
сакъалындан кертти уялды...
Бир кезиуде Махмут улу ат
юсюнде элгенип уялды...

Мазан, ийнанмай кёзлерине,
жолда ат арбаланы кёрдю:
Ал бермейин бир бирлерине,
келе тура адиле ёрге.
Жол букъусу чёкгюнчю жерге,
сууугунчу жатхан жерлери,
жетдилеми тоноу этерге
туугъан хоншуларыбыз бери!

Да жаралы маралны, жетип,
берюле чачанча агъачда,
тау элени, малгундукъ этип,
таладыла, къоркъмай Аллаждан,
«намыс» деген дунягъа кертти
бизден туугъанды деп айтханла.
Кёз жашлары кюйдоре бетин,
тюп болгъан элге къарап турду:
– Энди Аллах кюч, къару берсин!
– деп, атын агъач таба бурду...

¹Тейри тау – Минги тауну бир аты.

*

ИЗ ПОСТАНОВЛЕНИЯ СОВНАРКО-
МА И БЮРО ОБКОМА ВКП(б) О ПО-
РЯДКЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЖИЛЫХ
И ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПОСТРОЕК И
ЗЕМЕЛЬНЫХ УГОДИЙ ПЕРЕСЕЛЕН-
НЫХ КОЛХОЗОВ И КОЛХОЗНИКОВ
БАЛКАРИИ

Совнарком Кабардинской АССР
и бюро обкома ВКП(б)
п о с т а н о в л я е т:

А. По Эльбрусскому району:

1. В соответствии с распоряжени-
ем СНК Союза ССР от 26 марта 1944 г.
№6746-РС передать Тырнаузакому ком-
бинату НКВД СССР все жилые и хозяй-
ственные постройки, находящиеся на
территории бывших сельсоветов селений
Нижний Баксан и Былым, а также 400 га
пахотной земли, принадлежащей пере-
селенным колхозам Эльбрусского района.

2. Удовлетворить ходатайство райко-
ма ВКП(б) и исполкома райсовета Бак-
санского района о разрешении переселить
300 колхозных дворов из колхоза
селения Заюково Баксанского района в
селение Кёнделен Эльбрусского района и
создании там нового колхоза с передачей
ему всех жилых и хозяйственных построек
и земельных угодий бывшего колхоза
селения Кёнделен...

3. Ввиду отсутствия необходимых ус-
ловий для нормального развития эконо-
мики (нет пахотной земли, высокогорная
местность), считать нецелесообразным
заселение населенных пунктов бывших
сельсоветов селений Чалмас и Верхний
Баксан Эльбрусского района, хозяйствен-
ные и жилые постройки, находящиеся

на территории указанных сельсоветов, передать предприятиям и колхозам на слом для использования как стройматериалы с оплатой ими госбюджету оценочной стоимости этих построек...

15 апреля 1944 г.
Из книги «Лики войны». Нальчик.
1995
(Хар таулу районга этгенлери да
былай эди. М. Ё.)

*Басхан ауузунда тюп болган элле-
ни бир кыаууму быладыла: Губасанты,
Къой-Сюрюлген, Жапыр-Тала, Къызген,
Курму, Ючжомел, Кылды, Чылмас,
Муксулан, Эл-Журту, Суукъош, Камук,
Гижит, Дюнгюр, Шаш бауат, Къочхар-
таш...*

XI. АЧЛЫКЪ

*Биз ёлгенлеге бош жилий эдик,
Ала насыплылла сауладан.*

Халкъ жырдан

Келтирип хузум бараклагъа
тёкдюле: «Жашагъыз энди!» – деп.
Жазыкъсырмадыла алагъа,
адамгъа къой, итге да терген.

Махмутну келинчиги Алтын,
ачдан, ишден къарыусуз болуп,
эрттенликде къобалмай къалды,
терен кетген кёэлери толуп.

Жилиялмады, кючю азып,
айтды, тили кючден айлана:

– Ата, харип, сен къабыр къазып
къыйналыкъса... Болмам ыразы,
терен этип къорешсенг аны.

Алтын алай тил ачды къыйын
атасына, Рахийма жилий.
Жашы жоулгъанда да къыйын
кёрюнмеди Махмутха былай.

Рахийма кетди «ойден» чыгып.
Тышында бурдум этеди къар.
Бзындан жилияды жашчыгъы,
алты жылы болмагъан Къайсар.

Халал Рахийма баш иеси –
Аскерни кёзюнден кёрюп
тургъан кююш къамасын берип,
ушхуурлукъ мажарды кеси.

Чюгюндор туурап, къышхыр къошуп
биширди да, ушатды ашха.
Алтын а унамады къашыкъ
биямукъ да... къоратмады бошха.

Танг атдырды, Алтынны сагълап,
«Къулхууну» айта да – къайтара.
Хорлатханды Махмут да, сакъал
тюбю ууакъ-ууакъ къалтырай.

Алтын осуят этди, билип
къайыгмазгъа кетип баргъаны:
– Угъай, угъай... Мухтарчыкъ ёлюп
къалмагъанды, табарсыз аны... –
Туйюл эди ёлюрге заман...
Жилиямагъыз, таркъайды сууум,

таркьайды кѳууанчым, жарсыуум,
болмаз анда да мындан аман...

Ол кече жангыз Къызген элден
жети тиширѳу ачдан ёлду.
Сабий къызчыкъла, жетген къызла
къалдыла бараклада бузлап.

Ачдан, борбайлары къыйылып,
кёндюле. Болушмады тилек, дуа.
Юйюрлери бла къырылып,
асыралмагъанла болдула.

Къарысуз Махмут сау кюн къазды
къабыр. Ол кючден къайтды артха.
Къадар не ачы жазыу жазды
таулу сабийге, къызгъа, къартха.

Элтип, кебинсиз асырады
келинин, Къайсарчыкъ болушуп.
Ол кесинден сорду-сурады,
ангъламай тюзюн, болушун:
– Уо кючю уллу да, уо сыйлы
Аллахым, нек тынгылайса сен?
Сталинбиз, адам асылы,
билмейди. Къалай унайса сен?!
Биз да тюз къулунг ушайбыз да!
Беш намаз къыла ушайбыз да!
Тауусулуп къалабыз, жан аурут, –
деди амалсыз болгъан Махмут.

XII АСЕКР

*Къазуат отдан сау къайтханы да
Мындагъы итле сойдула.*

Халкъ жырдан

45-чи жыл. Аскер юйге
ашыгъып келеди урушдан.
Элде тюбесе уа сабийге,
бир киши да жокъду ныгъышда.

Къыйыры жокъча, къыйынды жол.
Ашыгъады. Болгъанды тансыкъ,
анасын кучақларькъча ол,
сакълап тургъан кирик атасы.

Арбазгъа чабып кирди Аскер:
– Ана, анака! – деп къычырды.
Ауазына юйлеринден бир
сакъаллы оспар киши чыкъды.

– Кимни излейсе?! – деди да ол,
келди, тыярыкъ кирик таргъа.
Аскер узатса да анга къол,
кюсемеди къолун тутаргъа.

– Къайдадыла мени атам, анам,
сабийлерим да, айт бир хапар?
– Жокъду жаншай турур заманым,
билмейме, Къазахстаннга бар!

– Ол дегенинг? Ата юйюме
кирип, къычыргъан да сен эт!
– Не былайдан тай, – деди ол, – не
кесинги туйдюресе, хайда, кет!

Юй сени эди, мениди энди,
ташынг, терегинг да – мени.
Гюржюнюдо энди жер да, эл да,
жюреинг Къазахстандады сени!

Аскер алды да жагъасындан,
тютпге салып, аямай туюдо.
Жюреги бек ачыды, сынды,
жюреги кѣмюр отда кюйдо...

Аскерча къайтхан жашланы
ахча ючюннге ѳлтюрдюле.
Бандит эди деп, башларын
НКВД-гъа ѳтдюрдюле.

Аз таулуму, артха сау къайтып,
мындагы итледен жоюлду...
Ким сюеллик эди, дау айтып?
«Бандит эди!» – деселе – болду.

ХІІІ. КОМЕНДАНТ

*Ой, жер бла тенг болуп къалганды
Таула бла тенг кѣлюбюз.*

Халкъ жырдан

РАСПИСКА

Я, выселенец Уммолатов Мухтар Хажие-Османович, состоящий на учете в спецкомендатуре № 119 Ивановского района Фрунзенской области, даю настоящую расписку в том, что Указ Президиума Верховного Совета от 26 ноября 1948 года о том, что я выселен навечно и за самовольный выезд (побег) из места

обязательного поселения, подлежу привлечению к уголовной ответственности и осуждению к 20 годам каторжных работ, мне объявлен.

Подпись

29 ноября 1948 г. Подписку отобрал майор Фигусов

Эрназар элге кѣчюрдюле
бир къауум юйюрню баракдан.
Таулула мында да кѣрдюле
къутулмагъанларын палахдан.

Ўтюрюкден не асыу, тюзю
керекди, ачы эсе да ол:
аз жетмеди кѣчгюнчюге къол.
Амалы жокъ – турады тѣзюш...

Сау къалгъан атала, къарындашла
келип, аз болса да, тюрленди хал.
Бѣрк намысларын тутхан жашла,
бой салмаздан, излелле амал.

Кѣбю тутулду, тюзлюк излей,
сыйсызлыкъ жюгюн кѣтюрмезден,
жаныса да комендант: «Сизни
чиритмей къоймам, – дей, – тюрмеде!»

Комендант а – Юдин деп, бир жан
алыучугъа ушагъан киши.
Ол кесин кѣчгюнчюлеге хан,
жалдат да этди. Ол а – иши.

Бир элден башха элге барып,
къарт анасын кѣрюрге да онг

тапмай турду таулу. Тарыгыып,
кимге тарыгырыкь эди ол?

Жукь узаталгъан ахлу саусуз
кёралды, кече бла барып.
Кьолуна тюссенг а алайсыз –
тюрме, Сибирь. Бар да тарыкь!

Закон деген жокь эди бизге,
терсликден, ачыкьдан да безген
таулуну кьадары – комендант!
Кьолларында бир кьатмады кьан!

Ай сайын кьол салдырдыла,
комендантха сюрдюле, тизип,
Не учузлукьгъа кьалдырдыла! –
Амалы жокь – турады тёзюп...

*

По данным архива Совета Министров Киргизской ССР, в 1944 году прибывшие на спецпоселение балкарцы – мужчины – а это были оставленные по брони передовые колхозники, советские и партийные работники, сотрудники госбезопасности и управления внутренних дел, инвалиды с детства и инвалиды все еще грохочущей войны, столетние старцы – все вместе взятые, составляли только 18 % от общего числа переселенцев. Женщин было 30 %, все остальные, то есть больше половины, – дети. Подобное процентное соотношение среди балкарцев было и в Казахстане.

В. Локьяев,
«Юность», 1989, №1

XIV. АРБАЧЫ

Аскер кючен тапды жашчыгъын,
атасын, юйдегисин да, излеп...
Устазны алдыла арбачыгъа,
бандитте ол да озады деп.

Аскер, Рахийма да устазла
эдиле анда, эллеринде.
Алагъа сукьланмадыла азла –
окутудула ёз тиллеринде.

Энди ишлери башларына,
себеп да болмай ашларына,
жау болуп чыкьды таулуланы.
Танг бла сюрелле аланы,
тюзге кыстагъанча малланы,
ишден а алларын кёралмай
келедиле, бел тюзеталмай.

Ёшюн сабийин болгъан ана
туйюлдо мында ишден эркин.
Барды бир эркинлиги аны –
термиле, кьара жерге кирген.

Аллай кыйынлыкьлада да ол,
туйюмчегин тешип, белине
эски ботасын кьысмады, жол
терк чыгъарыкь сунду элине.

Туйюмчекге тиймеди ана,
ырыслады, тешмеди аны.
Кёп кере алдаса да насып,
турду, игиликге ийнанып.

XV. БУДАЙ БАШЛА

Салам ташый ади тишлеге
Аскер, ауур жюклеп арбасын,
бу сур оноуну бедишлиги
унуттура беш да жарасын.

«Артха кьайтарыламы бизни?
Кералырбизмы жерибизни?
Кьайда таулугьа аллай насып», –
деди да, кьотарды арбасын.

Аскер, кьарагач ичи бла
кеде, жол айырылган жерде
сабийлени кьамичи бла
тюре турган атлыны кердю.

– Ай, мардадан озганмы этдинг,
ай, асыр чекденми ётдюн! –
Кьагып алды атлыны атдан,
кьара кесеу этди да атды.

Сабийле будай башчыкьларын,
сыйпай-сыйпай кёз жашчыкьларын,
жан-жанларына сескин кьарай,
терк жыйдыла. Жюреги кьанай,

Аскер башчыкьларын сылады,
этген ишин тюзге санады.
Билсе да тюрге тюшерин,
озмады, кьысып тишлерин.

Ач, жалангач да сабийлени
ызларындан кьарады, кююп:
– Ай, кьантулукь Сталин а!
Сени, тап, жакханиз да алмаз суюп!

XVI. 5 март 1953 ж.

Кьарт Махмут арталда тюнжюлдо
тюзлюк бетин ачар деп энди.
Халкы артха кьайтмазын билди, –
ышанган адамы ёлгенди.

Не этсин ол энди, не мадар,
ким керсон таулуну кьайтгысын?
Не ачы жазыу жазды кьадар,
сау миллет тешмезча кьарасын.

«Ой, ёлген мындан кьыйын эсе,
мен тёзаллыкь туююлме!» – деп жилиган
кьызы басдырган да, кеси
шекли болмады бачамагьа.

Тёшек болду да кьалды Махмут,
беш ууахты намазын кьыдалмай,
да жашау тутуругьу – умут –
алдап кьойду, не этсин кьыйналмай...

Рахийманы чакьырды да ол,
бир ингирде осуят этди:
– Келин, Аллахьа аманат бол,
мени да ууахтым жетди.

Аллах айтса, Аскер да чыгьар,
жашау терсине барып турмаз.
Терслик, Тюзлюкден кьутулмаз,
сынган кёлюбюз асыу табар.

Ашау, жашау да эркин болур,
талчыкьган белибиз да солур.
Жол чыгьар Туугьан ташыбызгьа,
эркин болурбуз башыбызгьа.

Басхан суудан бир уртлам этип
ёлсем, Къызгенде асыралган
атамча, рахат жатар эдим,
кёлюм къалгъанлыкъгъа къыралгъа.

Жарлы халкъым, не азап чекдинг,
мухажирликде, кёлюнг сынып.
Минги тау эди төрюнг, сыйынг,
болдунг да къалдыңг жер бла тенг.

Сталин эди бар умутубуз,
адам ахшысы, асылы...
Жукъланмаз асе уа, уо Сыйлы
Аллахым, тыпыр отубуз...

*

1956 жылда февраль айда КПСС-ни XX съезди СССР-де историяны жангы эшигин ачады. Н. С. Хрущеву ол съездин жабыкъ заседаниясында этген докладыда Сталини бла аны биргесине ишлегенлени кёлюрюлген халкълагъа сынатхан артыкъкъыларыны юсюден ачыкъ айтылгъанды.

«1943 жылны ахырында Уллу Ата журт урушда хал ити жанына тюрленип тебирегенлей, – дегенди Н. С. Хрущев кесини докладында, – битеу къарачайлыланы туугъан жерлеринден къыстагъандыла». Ол жылны декабрь айында Къалмукъ автоном областны халкъына да алай иеси къапдырылгъанды. 1944 жыл 23-чю февральда чеченлиени бла ингушлуланы да туугъан журтларындан къалдырмай кетергендиле. Чечен-Ингуш республиканы уа къурутуп къыйгъандыла. Малкъарыяланы да узакъ жерлеге кёлюргендиле. Алай бла, Къа-

барты-Малкъар автоном республиканы кетерип, Къабарты республика къурагъандыла...

Партияны XX-чы съездинде сёлеше, Н. С. Хрущев талай халкъны туугъан жеринден кёлюрюу, алагъа азап чекдириу, къырыу законсуз иш болгъанын ачыкъ айтады эм ол ишлени бардыргъанланы аяусуз сёгеди.

1957 жылны 9-чу январында СССР-ни Баш Советини оғурлу бегими чыкъгъанды. Къабарты АССР-ни кетерип, Къабарты-Малкъар АССР къуаргъа деп жазылады ол документде.

«Зорлукъ» деген китапдан

XVII. 13 жыл

Оноч жылны аталмай турган
танг жарды миллетибизге.
Шукур! Биз эркин болдукъ туугъан
жерибизге, адетибизге.

Сууукъ, къарангы эдинг нечик,
оноч жылгъа созулган кече!
Таулу кёрген тюш туююл эди,
алай жашаудан тюнголмеди.

Тюнголмеди, ата-анасын,
сабийлерин да тас этип.
Ол чыдамын темир, тап этип,
тёздю. Суугъа атмады башын.

Тюнголмеди, турмады жилияп,
Казимни къум аулакда жерге
салгъанларында да. Ёлюрге
амалы жоғгун тюз ангылап.

Тюнгюлмеди. – Ана тилимде
мен кьоркьмай селеширме! – деп
кьаст этди, жыр айтды киши жериңде,
«асланбийге» учду: «Эй-хей, кьарс!»

Базман этип эсин, акьылын,
бир Аллаха базды, ийнанды.
Шукур! Кералды ташын, кьырын,
тыпыр оту жангыдан жанды!

Энтта Тейри тауну таулугьа
жылтырайды, жанады кьары!
Минг жылланы болсун саулугьунг,
Беш да Тау Элим, шам Малкьарым!

*

Юйлерибизни сатмай бермейле...

*Айлана барып, биз сын ташланы
Босагга тюпледен алабыз.*

Халкь жырдан

– Мы назад возвращались очень ве-
село, – рассказывала мне Рая, младшая
сестра мамы. – Эшелон ехал быстро, на-
строение у всех радостное, во время стоя-
нок танцуем, поем, на паровозе и на ваго-
нах красные флаги развеваются, лозунги
висят...

Приезжаем в наше село Кенделен и
идем к своему дому, из которого нас вы-
селили тринадцать лет назад. А твоя ба-
бушка смотрит на все вокруг и плачет.
Такого разорения, говорят, даже немцы
при отступлении не сделали. Заборы сло-
маны, деревянные части домов разруше-
ны, двери сорваны...

– Там никто не жил все это время?

– 269 –

– В том-то и дело, что жили. Подошли
мы к своему дому, а у порога сидит новый
хозяин. Идите сюда, кричит, вот это мой
дом, я его продаю. И начинает расхвали-
вать, какой это прекрасный и прочный
дом. Смотрите, говорит, какие балки тол-
стые, да и крыша хорошая, без дырок.
Знаем мы этот дом, отвечает ему Батта,
вот эти балки и все остальное мы своими
руками строили, а ты что в этом доме сде-
лал, как он тебе достался? Он мне по за-
кону достался, – отвечает тот нахально. А
сейчас я его продаю за пятнадцать тысяч.
Берете – дом ваш, нет – проходите даль-
ше. Дали мы ему пятнадцать тысяч...

Почти все балкарские поселки, рас-
положенные, как и Кенделен, в предго-
рьях Балкарии, были заселены. Верхние
аулы, в которых и проживала основная
масса балкарцев, так и стояли все эти
годы разрушенными, разграбленными,
забытыми...

В. Локьяев,
«Юность», 1989. №1

*

*1958 ж. Жаз башы. Мен сабийме. Кьа-
захстандан кечюп, Нальчикке тюшебиз.
Ол кече тышында кьалабыз да, эрттени
бла, халчюк-харакетибизни мешимагга
жюклеп. Эзбруска тебирейбиз. Заково
эли бара, атам бир черкес арбазда тап-
чаныбызны керюп (атамы атасы Дагип,
эбизе устагга ишлетен тапчан), ме-
шинаны тохтатады. Сора, черкес бла
дауур да болуп, тапчаныбызны сыймырп
алганы эсимдеди. Ол тапчан бюгюн да
турады.*

Автор

– 270 –

ИЗ ДЕКЛАРАЦИИ
СОЮЗА СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

*О признании незаконными и
преступными репрессивных актов
против народов, подвергшихся
насильственному переселению, и
обеспечению их прав.*

Варварской акцией сталинского режима явилось выселение в годы второй мировой войны из родных мест балкарцев, ингушей, калмыков, карачаевцев, крымских татар, немцев, турок-месхетинцев...

Верховный Совет СССР безоговорочно осуждает практику насильственного переселения целых народов как тяжелейшее преступление, противоречащее основам международного права, гуманистической природе социалистического строя...

Верховный Совет СССР считает необходимым принять соответствующие законодательные меры для безусловного восстановления прав всех советских народов, подвергшихся репрессиям.

Верховный Совет СССР

Москва, Кремль,
14 ноября 1989 г

XVIII. МИНГИ ТАУНУ АҚЪ СЮТЮ

*Он [Кумехов] придвинул к себе справку и поставил подпись.
Это было 23 февраля 1944 г.*

Д. В. Шабаев.
«Правда о выселении балкарцев»

Оноучусу балмагъан халкъны
жар тышеди баргъан жолуна.
Кеп тэгенсе, Малкъарым, хакъынг
тэгюлюп ёзгени столуна.

Хакъды: жалынчакъ халкъ кесине
Сабан сюрюп, къууанмаз анга.
халкъым, акъылынгы-эсинги
жыяр заман болгъанды санга!

Бирде Эней улу айтхандан
Къалмукъ улу айтханны сойдюнг...
Мартны къара тангы атханда, –
башынгы ташха-ташха тюйдюнг.

Къара сабан сюрген а – атын
айтыр заман болгъанды эрте –
Кумех эди. Жалгъан къагъыты
Малкъарны бандитг бетли этген.

Лагъым урлукъ атхан а эбзе
мурдар эди, Берия налат!
Минги тауну Малкъардан юзер
мадар этип кюрешген жалдат.

Малкъарны арагъа атдыла,
къара мухур салып халкъына.

Ой, не сыйсызлыкъ сынатдыла
обаларыбызгъа окъуна.

Черкес бийле жерибизге дау
этип турдула, келип тышындан.
Энди барды кзурутур сылтау
малкъар халкъны туугъан ташындан.

Гитлерге деп кеслери берген
Акъ атны да жакъдыла бизге.
Къайыгмаз жол ишлеп Сибирьге,
не болдула жерибизге.

«Бандитлелле!» – деп къагъыт жазгъан
мулжах а! Къара болсун бетинг!..

Тып адам оноу этсе, жалгъан
дау айтылып. Онгмаз миллетинг.

Айнымаз, кёзю да жарымаз,
къул болгъанлай келир заманнга.
Ахшыбызны кючю къарымаз,
осалыбыз баш болуп анга.

Тенглик излей, ёз жерибизде
не сыйсызлыкъ кёрдок, сынадыкъ.
Ата-бабаларыбыз бизге
къыйгъан журтубузну сурадыкъ.

Туугъан ташыбызны сыйырып,
ненча палахха тюбетдиле.
Кюлюбюзню желле сууура,
ненча тау элни тюп этдиле!

Барды Аллах берген жерибиз,
алай ишлейдиле башхала.
Жокъду аз да эркинлигибиз,
сууланы къой, – къысыр ташлагъа.

Жаханымден къутулуп келип,
Журтунгдамы пакъыра болдунг?
Жюрегингде, ой, эрлик ёлюп,
озгъурдукъ, ёггюрлюк ёлюп,
халкъым, не аманынга къалдынг.

Уялсагъ'а биз Ёрюзмекден,
Сосурукъдан уялсагъ'а биз!
Бизге жилий болмазмы, кёкден
къарап, Сатанай бийчебиз?!

Минги тауну жерге къаратып,
къаллай халкъбыз, не миллетбиз биз?!
Аллах таулу этип жаратды
эсе, уялса уа бетибиз!

Бийик, акъ да журтубузгъа кир
къондурмайыкъ. Ол акълай турсун.
Эй, сени уа, сатхыч генезир,
Минги тауну акъ сютю урсун!

1988

ЭПИЛОГ

Геноцидни уа жокъ ахыры...

БАШЛАРЫ

Ингир терезеле

Минги тау	5
«Юркую-юркую кетдиле...»	6
«Минги тау – Малгъарымы...»	7
Къызгениге энип барам	8
«Еле ади кюз акъырын...»	9
«Чыпчыкъчыкъла дауур эте...»	10
«Жулдуз бюртюкле чачып...»	11
Турукъ	12
Сабийлигимиз жыры	13
«Къар алейди булут...»	14
«Кел башы зыккыл туман...»	16
Алты кюй	17
«Ай жалап терекни аууна...»	19
Юч терек	20
Элгениген аяз	21
«Жауады жаз башы жабалакъ...»	22
«Бутъача ёкюре, ауур...»	23
«Къыш артады тауда жабагы...»	24
Етменки багыасы	25
Биринчи сыймеклик	27
«Къоз терекге къюну...»	29
«Алтын айны жартысы...»	30
«Чууакъ кече. Къымыжа...»	30
«Кириши туман...»	31
«Бюгюн къюншуму...»	31
«Жабышмакъ таягы...»	32
«Жаш къызчыкъ...»	33
Сангырау оюн	34
Хатынь	35
«Жауады къар...»	37
Ингир терезеле	38
«Кюн жетмейди, кече да...»	39
«Жар эринде ёседи тал терек...»	40
Жашуа бла Елюм	41
Кесиме	43
«Ариуса...»	44
Къудурет – жангы	45
«Жазыма. Уядан а...»	48

«Сюйсенг, алай билесе...»	49
Ыз	50
Сюргюн кюйю	51
«Бир ингирде сабийлигим...»	52
«Зангырдата бийик жулдузланы...»	53
«Иги, аман да буорма...»	54
Къызгъанч Кесе	55
Таш тирмен	57
«Бу кюз кече...»	58
«Кюз арты...»	58
«Къыйын ади бу жыл...»	59
«Сой, сюе эсенг, алай...»	60
«Бъшанууум, сен нексе душманым?...»	61
«Еледи сыймеклик арабызда...»	62
«Сен танг жулдузундан энгенча...»	63
«Болалмайма!...»	64
«Мудах къюномде жарсыдым...»	65
Тейри тау	66
Туринала	68
Мари	69
«Жарсыма, кюн тнер...»	70
«Жер!...»	71
«Тентим да алдады...»	71
«Сыймеклигим...»	72
«Бар эсе жерде жилигъан...»	72
«Ауурду бюгюн кез жашым...»	72
«Ана тилим...»	73
«Тузакъ чыпчыкъ...»	73
Пигмаллион	74
Кеч сыймеклик	75
«Къаюбюз бар!...»	76
«Илячин балачыкълай...»	77
«Жаз келгенди таулагъа...»	77
«Суутъа бери жюрюйсе...»	78
«Къар суула – халычыкъла...»	78
«Бир, эки, юч, төрт...»	78
Дзат назму	79
Ерге тур!	82
«Минги тауну...»	83
«Ариуса сен, къарап тоймазча...»	84
Кече жазылгъан назму	85
Дууа назму	87

Жулдуз уяла

«Хар не да гюрен айланады...»	97
Гюлле	99
Суксылануу	101
«Баям...»	102
Жиллямукь	103
Къаячы	104
«Суу бойунда...»	105
«Керексизге...»	106
Кюзю	108
«Жаз келгинчи...»	109
«Мен кече узуну...»	110
Къайтарыгъыз!	111
Шыйх	112
«Кёкден...»	114
Жаигъынгда батыучукь	115
«Тенгиз жокъму эди...»	116
Аязчыкъ	117
«Кюнден толу эрттен...»	119
«Озгъан жауун...»	120
«Къырслыкъны...»	121
Заман	122
«Заман тирмени...»	123
«Жол юсюнде...»	124
«Чыкъ тюшген кырдыкда...»	124
«Сур да...»	125
«Къабыргъа сагъят...»	126
«Кече малгъар элде...»	126
«Терекле башында...»	127
«Хар не да жукълайды...»	128
«Кечени жарыкъ жюреги...»	129
«Кырдыкда...»	129
Шошлукь	130
«Кирсем эди, тюшюмечя...»	132
Тюш	133
Марал кёзлю кюн жауунлай...	134
«Гюл...»	136
«Терек...»	137
«Таш...»	138
Чыкъ	139
Жулдуз	140

«Кёкде...»	141
«Терек бахча кёмок этгенди...»	141
Тау башында	142
Шаудан	142
Тансыкълыкь	143
«Кёк аязчыкъ къалкъын тургъан...»	143
Ауур жоок	144
«Неди керти?...»	144
«Къарачыгъыз! Къарачыгъыз!...»	145
«Энди арбаада...»	145
«Тау суучукь...»	146
«Бирде...»	146
«Сойгеним...»	147
«Бу назму туюлдо, угъай...»	148
«Къымыжа тенгиз...»	149
«Мен жулдузла тартыуу...»	150
«Жау, жауун, жау...»	151
«Чыракъ ёчюлдо да...»	152
«Арыгъан жоллада...»	153
«Сейир туюлмоюдо...»	154
«Терек дуу жанды да...»	155
«Жулдузла...»	156
«Къыйын бутагъчыкъ...»	156
«Эрттенликде...»	157
Ахыр уруш	158
«Жаз башы...»	158
«Къычан кюрген эдим...»	159
«Тюшген жулдуз...»	160
«Кюз сайын терекле...»	161
«Жерин шыбардауу...»	162
Жулдуз себиучю	163
«Аяз унуталы мени...»	164
«Жилий эди кызычыкъ...»	165
«– Насыплымамы мен?! – деп...»	167
«Отха къарап...»	168
«Гюл болады...»	169
«Кёрюрге сюемисе...»	170
Суратчы	171
«Тышында къара сууукь...»	173
«Мен а зар адам туюлме...»	174
«Элбрус...»	174
«Къол аязыма...»	175

«Ауалсыз...»	176
Дерт	177
«Аязчык...»	178
31-чи декабрь	179
«Биз хар неден да умут этгенлей...»	180
«Ингир...»	181
«Минги тау...»	182
«Учун барады заман...»	183
«Заманадан бери...»	185
«Сейир гюлчюк...»	186
«Умутларым...»	187
«Кесинги сакълата, арытханса...»	188
«Бу ай жарык кече...»	190
Ахыр жауун	192
Жарыгынгдан кьаналмайма	194
«Суу бойнунда...»	195
Отунчу	197
«Бу жай кече жулдуз ийис этеди...»	198
Къаазакъ берю	200
«Жел...»	202
Поэтни монологу	204
«Барып тургандан жалкыш...»	206
«Желни ...»	207
«Чыкы кырдыкда...»	208
Келде	208
«Жанымы кыйыры...»	209
«Кюн болгъан жерде...»	211
«Мен неди деп тура эдим...»	212
«Мен – чыкы туугъанын...»	213
«Кече, Айгъа чыгыш...»	214
«Жылы жауун келчюкде...»	215
«Ингир сайын кюн...»	216
Къарт ананы тилеги	217
Ибрахим	218
«Сен бирде манга...»	220
Юамез сагъат	221
Кечеге барда	223
Инша-Аллах!	226
Губу ау	228
Малкъар поэмасы	230

ISBN 978-5-7680-2236-5

Литературно-художественное издание

Ольмезов Мурадин Муссаевич

ПЕСОЧНЫЕ ЧАСЫ

Стихотворения, поэма

На балкарском языке

Редактор *М. Х. Табакоев*

Художник-редактор *Ю. М. Алиев*

Технический редактор *Л. А. Тлупова*

Корректор *Ж. Х. Занкукова*

Компьютерная верстка *А. Х. Ольмезовой*

Подписано к печати 10.03.09. Формат 70x108^{1/32}. Бумага офсетная
№ 1. Гарнитура Century Schoolbook. Печать офсетная. Усл. печ. л.
12,25. Уч.-изд. л. 7,02. Тираж 500 экз. Заказ № 21

ГП КБР «Издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

ГП КБР «Республиканский полиграфкомбинат
им. Революции 1905 года»
Министерства культуры
и информационных коммуникаций КБР
Нальчик, пр. Ленина, 33